

TOKSIČNI NARATIVI

KOJI GUŠE
SLOBODU
IZRAŽAVANJA
NA ZAPADNOM
BALKANU

pen
INTERNATIONAL

Autorice: prof.dr. Lejla Turčilo i prof.dr. Belma Buljubašić

Urednica: Aurélia Dondo

Preveo na crnogorski jezik: Goran Drinčić

Adaptirala na bosanski jezik: Ferida Duraković

Dizajn: Brett Evans Biedscheid

Izraze zahvalnosti upućujemo: PEN centru u Bosni i Hercegovini, Kosovskom PEN centru, Crnogorskom PEN centru i Srpskom PEN centru.

Objavio Međunarodni PEN centar uz podršku Fondacije Fritt Ord.

Godina izdanja: 2023.

Međunarodni PEN centar promoviše književnost i slobodu izražavanja i upravlja se Poveljom PEN-a i principima koje ona utjelovljuje: nesmetano prenošenje ideja unutar svakog naroda i među svim narodima. Osnovan 1921. godine, Međunarodni PEN centar povezuje međunarodnu zajednicu pisaca iz svog sekretarijata u Londonu. U pitanju je forum u okviru kojeg se pisci slobodno sastaju kako bi razgovarali o svom radu, ali i koji govori u ime pisaca čiji je glas u njihovim zemljama ugušen. Posredstvom centara u više od 140 zemalja, PEN je aktivan na pet kontinenata. Međunarodni PEN centar je nepolitička organizacija koja ima specijalni konsultativni status pri Ujedinjenim nacijama i status pridruženog člana pri UNESCO-u.

Međunarodni PEN centar registrovan je u Engleskoj i Velsu kao dobrotvorna organizacija pod brojem 1117088.

www.pen-international.org

- 1 PREDGOVOR
- 3 REZIME
- 4 KLJUČNI NALAZI
- 5 KONTEKST
- 6 METODOLOGIJA
- 7 SLOBODA IZRAŽAVANJA U REGIONU ZAPADNOG BALKANA: PREGLED
- 8 BOSNA I HERCEGOVINA
- 10 KOSOVO
- 11 CRNA GORA
- 13 SRBIJA
- 15 KOMPARATIVNA ANALIZA
- 15 ZAKONSKI OKVIRI I NJIHOVA PRIMJENA
- 16 ISKRIVLJENO PRIKAZIVANJE NEDAVNE PROŠLOSTI KOJE POTPIRUJE POLITIČKE AGENDE I NACIONALISTIČKU RETORIKU
- 17 KAMPANJE DEZINFORMACIJA KAO IZVORI NESTABILNOSTI
- 18 KLJUČNI NALAZI
- 20 UŠUTKIVANJE PISACA: IZVORI CENZURE I AUTOCENZURE
- 21 DIREKTNI NAPADI, POLITIČKI PRITISAK I PRIJETNJE
- 23 GOVOR MRŽNJE I KAMPANJE BLAĆENJA
- 25 VERBALNI NAPADI I ONLINE PRIJETNJE: OKIDAČ ZA FIZIČKO NASILJE?
- 26 SOCIO-EKONOMSKI FAKTORI KOJI GUŠE SLOBODU IZRAŽAVANJA
- 27 ODVRAĆANJE OD JAVNOG ANGAŽMANA: TJERANJE U AUTOCENZURU
- 28 ZAKLJUČCI I PREPORUKE

PREDGOVOR

Na samom početku istakao bih da je izvještaj koji se nalazi pred vama precizan, dobro dokumentovan i lucidno postavljen u istorijskom kontekstu, ali i da su njegovi nalazi duboko zabrinjavajući.

Čitajući ga bio sam šokiran činjenicom da su mi poznata imena toliko puno pisaca i intelektualaca koji su bili izloženi nasilju, prijetnjama i uskraćivanju ljudskih prava. Neki od njih bili su moji lični prijatelji u doba bivše Jugoslavije, kada smo se zajedno borili za slobodu izražavanja i demokratije; drugi su poznanici iz tragičnog perioda jugoslovenskih ratova, kada smo blisko saradivali na zadatku spašavanja života, pružanja podrške ljudskom dostojanstvu i osiguravanja boljih izgleda za budućnost.

Lično sam blisko povezan sa svim kulturama koje su sačinjavale bivšu Jugoslaviju. Bio sam jugoslovensko dijete – rođen sam u slovenačkoj porodici u Beogradu, gdje sam završio i osnovnu školu; dijelovi rodbine nalazili su mi se u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, dok sam Crnu Goru i Makedoniju proputovao. Kao statističar, moj otac Ante Novak sačinio je prvi demografski izveštaj o Kosovu početkom šezdesetih godina dvadesetog vijeka, jasno ukazujući na to da će se bez višeg životnog standarda, nivoa obrazovanja i poštovanja ljudskih prava Kosovo pretvoriti u pakao, što se na kraju i desilo u posljednjoj fazi jugoslovenskih ratova, 1999. godine.

U oktobru 1991. godine, kada smo s olakšanjem svjedočili povlačenju Jugoslovenske narodne armije iz Slovenije, u trenutku dok je istovremeno agresija na Hrvatsku tragično otpočinjala, u svojstvu predsjednika Slovenačkog PEN centra pokrenuo sam humanitarnu kampanju za pomoć izbjeglicama koje su počele pristizati u Sloveniju iz raznih krajeva bivše zajedničke države, zbog opasnosti koje su sa sobom nosili rat i politički progon. Inicijalno, pomoć je organizovana u ime slovenačkog PEN-a; međutim, kada je postalo jasno da nećemo moći da podnesemo tako veliki finansijski teret, pomoć je organizovana u ime Međunarodnog PEN centra. Od novembra 1992. godine, naša humanitarna pomoć bila je usmjerena na opkoljeno Sarajevo, grad u kojem je počela i završila svjetska tragedija dvadesetog vijeka.

Dozvolite mi da evociram i uspomenu na našu humanitarnu posjetu opkoljenom gradu 1994. godine. U grupi smo bili bosanski pjesnik Josip Osti, dvojica slovenačkih kolega – pjesnik Niko Grafenauer i romanopisac Drago Jančar i moja malenkost. Imali smo status delegacije UNESCO-a; ovlaštenje je dostavljeno posebnim pismom koje je

potpisao Federico Mayor, tadašnji generalni direktor UNESCO-a. Kako se kasnije pokazalo, taj dokument nas je vjerovatno poštedio mnogih problema, možda nam spasiš i živote, kada smo se našli okruženi sa 150-200 Srba predvođenih grupom mladića ne starijih od 18 godina – još uvijek dječjih izraza lica – koji su nišani u nas svojim kalašnjikovima. U to vrijeme nosio sam 20.000 njemačkih maraka za pisce u Sarajevu; sakrio sam ih ispod pancira, iako se radilo o pozamašnom snopu papira oblivenog znojem, u novčanicama od 5, 10 i 20 maraka jer su veći apoeni bili beskorisni na sarajevskom crnom tržištu.

Rat u Bosni i Hercegovini završio se 1995. godine Dejtonskim sporazumom, koji je okončao oružane sukobe, ali nažalost i propustio da riješi njihove uzroke; politički sistem uspostavljen po završetku rata u Bosni i Hercegovini potpuni je ćorsokak. Ako uporedimo Jugoslaviju, Evropu i svijet 28 godina nakon Drugog svjetskog rata – dakle 1973. godine, i Balkan 28 godina nakon Dejtonskog sporazuma, dakle 2023., uočićemo šokantnu razliku. Godina 1973. je bila godina velikog ekonomskog prosperiteta za Jugoslaviju, u sjenci etničkih sukoba koji su doveli do ponovnog uspostavljanja Titove komunističke autokratije. Evropa je ponovo doživljavala procvat nakon što je prethodno njeno samozadovoljstvo snažno uzdrmano studentskim demonstracijama 1968. u Parizu i sovjetskom okupacijom Čehoslovačke. A gdje je Balkan 28 godina nakon posljednjih tragičnih ratova iz kojih nismo naučili baš ništa? Naravno, jednim dijelom to je posljedica i pogrešne politike međunarodne zajednice – ali goruće pitanje za Balkan je sljedeće: zar nismo mi, stanovnici Balkana, takođe odgovorni za našu balkansku bijedu? Zar vječito loša situacija na Balkanu nije i NAŠA krivica? Hoćemo li prosto da lamentiramo u nedogled kao infantilne vječite žrtve istorije, tražeći uvijek pomoć od drugih i istovremeno ih proklinjući zbog njihove pomoći – ili ćemo mi SAMI uraditi nešto povodom toga?

Hrabri borci za slobodu izražavanja i demokratiju imenovani u ovom izvještaju svijetli su primjeri za sve građane i zajednice ovog problematičnog regiona. Oni su pravi heroji!

Oni zaslužuju našu srdačnu zahvalnost. Hvala!

BORIS A. NOVAK

slovenački pjesnik
potpredsjednik Međunarodnog PEN centra

Devedesetih godina prošlog vijeka raspad Jugoslavije donio je Zapadnom Balkanu smrt i uništenje nezamislivog obima. Komitet Pisci za mir Međunarodnog PEN centra izražava ozbiljnu zabrinutost povodom rastućih izazova po slobodu izražavanja u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, kao i prijetnji koje ti izazovi predstavljaju po mir i stabilnost u regionu.

U ovom izvještaju iznose se brojni izazovi s kojima se suočavaju nezavisni pisci i novinari u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, uključujući dezinformacije i kampanje blačenja, govor mržnje, zastrašivanje i prijetnje od strane državnih i nedržavnih subjekata, zlonamjerne tužbe, kao i kontinuiranu stigmatizaciju i pokušaje da se uguše kritička mišljenja i izvještavanje. Prostor za alternativne glasove sve je manji, naročito za one koji se protive dominantnim – često nacionalističkim – političkim narativima. Takve prakse naročito su opasne u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji – koje još uvijek doživljavaju etničke tenzije – što direktno ugrožava mir i stabilnost.

Ovaj izvještaj u prvi plan stavlja dvije ključne tačke: a) hitnu potrebu da se zaštiti sloboda izražavanja; i b) hitnu potrebu da se svi akteri – nacionalni i međunarodni – obavežu da će osigurati slobodu izražavanja za sve one koji mirnim putem preispituju zvanične narative.

Namjera nam je da ovim izvještajem pozovemo vlasti na odgovornost. Vlasti moraju preduzeti sve neophodne mjere da spriječe prijetnje i nasilne akte usmjerene na pisce i novinare, pružajući im adekvatnu zaštitu. Negiranje genocida i drugih užasnih zločina te glorifikovanje ratnih zločinaca moraju prestati odmah. Sloboda izražavanja je kamen temeljac svakog demokratskog društva. Kada se ograniči prostor za slobodu izražavanja, slijedi zloupotreba drugih ljudskih prava.

Ne smijemo zaboraviti da nema održivog mira bez slobode izražavanja.

GERMÁN ROJAS

predsjedavajući Komiteta Pisci za mir
Međunarodnog PEN centra

Hrabri borci za
slobodu izražavanja
i demokratiju
imenovani u
ovom izvještaju
svijetli su primjeri
za sve građane
i zajednice ovog
problematičnog
regiona. Oni su
pravi heroji!

Oni zaslužuju
našu srdačnu
zahvalnost. Hvala!

BORIS A. NOVAK

slovenački pjesnik
potpredsjednik Međunarodnog PEN centra

REZIME

Na Zapadnom Balkanu porast govora mržnje, negiranje genocida i drugih zločina, zajedno s veličanjem ratnih zločinaca, naglašavaju kontinuirani neuspjeh država da se sveobuhvatno pozabave teškim zlodjelima iz prošlosti. Nezavisni pisci i novinari, kao i branioci ljudskih prava, suočavaju se sa sve većim pritiscima, zastrašivanjem i prijetnjama kako državnih tako i nadržavnih subjekata, čiji je cilj da se ušutka njihovo mišljenje i kritičko izvještavanje, naročito u odnosu na zločine iz prošlosti. Stalna stigmatizacija nezavisnih glasova koju političkih lidera i propust da se takva djela spriječe i sankcionišu podstiču klimu anksioznosti, straha i nesigurnosti. Takva retorika podjela naročito je opasna u kontekstu Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore i Srbije – koje i dalje doživljavaju etničke tenzije – što direktno ugrožava stabilnost u regionu.

Ovaj izvještaj fokusira se na izazove s kojima se suočavaju pisci i novinari u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, kao i na načine na koje je njihovo učešće u javnoj sferi otežano produbljivanjem veza između političkih ličnosti i medija, te uticajem tih veza na pravo na slobodu izražavanja, mišljenja i pristupa informacijama. Ideja izvještaja je da se identifikuju glavni problemi s kojim se pisci i novinari suočavaju u iznošenju svojih stavova i ideja, pri čemu se govori o dva ključna pitanja:

- Kako očuvati slobodu izražavanja u postkonfliktnim i tranzicijskim društvima?
- Koja je uloga domaćih i međunarodnih aktera u preduzimanju svih neophodnih mjera da se osiguraju otvoreniji javni prostori za aktivne pojedince – uglavnom pisce i novinare – kao i grupe i organizacije – uključujući pozorišta, izdavačke kuće, male umjetničke grupe i alternativne medije – a koji preispituju dominantne narative?

Izvještaj se zasniva na istraživanju i analizi dokumenata i intervjuima s 20 pisaca sa Zapadnog Balkana. Uz to, dokument se oslanja na kontinuirano praćenje slobode izražavanja u regionu koje provodi Međunarodni PEN centar, uključujući verifikovana saopštenja za javnost i druge javne izvore.

Intervjui su provedeni u periodu od februara do marta 2023. godine, kako lično tako i putem Interneta. Nakon što su kontakti pribavljeni uz podršku PEN centara u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, ukupno je intervjuisano 20 spisateljica/pisaca, analitičarki/analitičara i izdavača (upućeno je 35 poziva, a primljeno je 20 pozitivnih odgovora).

Međunarodni PEN centar zahvaljuje se pojedincima i organizacijama koji su pristali da pruže informacije za ovaj izvještaj. Osim ako nije drugačije navedeno, imena ispitanika/ca sakrivena su na njihov zahtjev. Radi ekonomičnosti teksta, gramatički muški rod odnosi se na oba oba pola.

KLJUČNI NALAZI

Kada se istražuje pitanje neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, uočavamo jasan obrazac djelovanja. Međutim, ne suočavaju se svi pisci, novinari i drugi angažovani pojedinci i grupe s takvim ograničenjima – ona se uglavnom primjenjuju na one koji preispituju zvanične narative i kritikuju vlast i one na vlasti.

Sveukupno gledano, pisci su u poređenju s novinarima u manjoj mjeri izloženi nasilju i neopravdanom ograničavanju prava na slobodu izražavanja zbog svojih književnih djela. Naše istraživanje otkriva da je ono što izaziva reakciju vlasti ili njihovih „produženih ruku“ u vidu tabloida i desničarskih grupa na Internetu uglavnom njihov javni angažman.

Zakonski okvir uglavnom je dobro osmišljen, ali se slabo primjenjuje. Zabrinjava nedostatak transparentnosti vlasništva nad medijima, što je važno pitanje u ovom kontekstu jer oni segmenti medija koji šire govor mržnje ili vode kampanje dezinformacija na Internetu protiv pisaca, novinara i aktivista civilnog društva često ne sadrže dostupne i konkretne informacije koje bi omogućile pozivanje na odgovornost.

Kampanje dezinformacija na Internetu protiv pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca obično su prvi korak ka njihovoj javnoj diskreditaciji, nakon čega slijede kampanje blačenja i targetiranje na Internetu. Glavni cilj takvih aktivnosti je izložiti angažovane pojedince napadu bijesa javnosti, uglavnom na društvenim mrežama, pri čemu se takvi pojedinci etiketiraju u nastojanju da se pretvore u državne neprijatelje i da se tako stvori atmosfera linča prije ikakvih potencijalnih fizičkih napada na njih. Važno je naglasiti da se slučajevi prijetnji i nasilja koriste ne samo zato da se nanese

šteta takvim pojedincima već i da se pošalje poruka svim nezavisnim glasovima da će i oni doživjeti isto ako se usude suprotstaviti se dominantnim narativima – odnosno, drugim riječima, da se izazove autocenzura.

Još jedan fenomen prisutan u regionu je „kupovina šutnje“, odnosno ono što je priznati pisac Danilo Kiš nazvao „prijateljskom cenzurom“. U sadašnjem kontekstu taj fenomen realizuje se kada pisci i umjetnici dobijaju javna sredstva za svoj rad u zamjenu za promociju ili barem nekritikovanje vlasti ili onih na vlasti. Intervjuisani pisci uglavnom su navodili da izdavači ne traže od pisaca da se suzdrže od uključivanja određenih ideja u svoje knjige i to ne postavljaju kao uslov za objavljivanje. Više se radi o tome da izdavači traže od pisaca da se suzdrže od javne kritike vlasti ili dominantnih narativa kako bi osigurali sredstva za objavljivanje njihovog književnog djela.

Ukratko, uz direktne prijetnje i moguće napade, obeshrabrivanje pisaca, novinara, aktivista civilnog društva i drugih angažovanih pojedinaca da javno govore već je postalo dominantan trend. Obrazac djelovanja je takav da se pokušava kupiti šutnja pisca i izazove autocenzura, a ako to ne uspije, pokreću se kampanje dezinformacija i blačenja na Internetu kako bi se pisac učinio metom radikalnih grupa i izložio prijetnjama i nasilju. Kao rezultat takvog stanja stvari, prostor za slobodu izražavanja u regionu se smanjuje, što podjednako utiče na medije, pisce i civilno društvo.

Međunarodni PEN centar poziva vlasti Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore i Srbije da u potpunosti podrže pravo na slobodu izražavanja i stvore okruženje u kojem slobodna javna debata može napredovati bez ograničenja. Prvi koraci ka tom cilju moraju uključivati sljedeće:

- Javna, nedvosmislena i sistematska osuda svih akata nasilja i targetiranih napada na pisce, novinare i aktiviste.
- Osiguravanje nepristrasne, brze, temeljne, nezavisne i efikasne policijske istrage o svim navodnim krivičnim djelima počinjenim nad piscima i pozivanje krivaca na odgovornost. Izdvajanje resursa neophodnih za istragu i krivično procesuiranje napada.
- Uspostavljanje zvaničnog registra medija, sa svim relevantnim medijskim indikatorima, kako bi se unaprijedila transparentnost vlasništva nad medijskim kućama i osiguralo da oni koji su targetirani imaju potrebne informacije za potencijalne pravne korake.

Detaljne preporuke date su u okviru Poglavlja 4.

KONTEKST

Sloboda izražavanja u regionu Zapadnog Balkana do sada je uglavnom proučavana i istraživana u kontekstu slobode medija i pritisaka na novinare. Uz to, manji dio podataka i analiza bavio se pitanjem otvorenog javnog prostora za angažovanu umjetnost i aktivizam. Međutim, do danas nije bilo mnogo podataka o neopravdanom ograničavanju prava na slobodu izražavanja kada su u pitanju pisci i drugi autori uključeni u javne rasprave.

Ovaj regionalni istraživački projekat fokusira se na izazove s kojim se suočavaju društveno angažovani pisci i novinari u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, kao i na načine na koje njihovo učešće u javnoj sferi opstruira političke, ekonomske i druge sile.¹ Kao rezultat projekta nastala je ova komparativna analitička studija, koja ima za cilj definisati glavne probleme s kojim se takvi pisci i novinari suočavaju kada iznose svoje stavove i ideje.

Kada je u pitanju sloboda izražavanja u regionu, situacija je puna izazova i sve lošija. Prema *Indeksu slobode medija u svijetu* organizacije Reporteri bez granica za 2023. godinu, Bosna i Hercegovina rangirana je na 64. mjestu, Kosovo je na 56., Srbija na 91., a Crna Gora na 39. mjestu od ukupno 180 zemalja.² Piscima, novinarima i drugi javno angažovani pojedinci, grupe i organizacije suočavaju se sa sve manjim prostorom gdje se mogu čuti alternativni glasovi, uglavnom uz ograničene mogućnosti i podsticaje za javni angažman kada su u pitanju oni koji se protive dominantnim narativima.³ Još jedan problem prisutan širom regiona je u tome što neopravdano ograničavanje slobode govora prati porast govora mržnje, i to uglavnom kao instrument u rukama politički moćnih aktera – onih na vlasti, ali ponekad i onih u opoziciji – za targetiranje svih onih koji se usuđuju da misle drugačije i da to svoje mišljenje otvoreno iskažu.

Ključna pitanja kojim se treba pozabaviti u tom kontekstu su sljedeća:

- Kako očuvati slobodu izražavanja u postkonfliktnim i tranzicijskim društvima?
- Koja je uloga domaćih i međunarodnih aktera u preduzimanju svih neophodnih mjera da se osiguraju otvoreniji javni prostori za aktivne pojedince – uglavnom za pisce i novinare, kao i za grupe i organizacije – uključujući pozorišta, izdavačke kuće, male umjetničke grupe i alternativne medije – a koji preispituju dominantne narative?

METODOLOGIJA

Ovaj izvještaj zasniva se na istraživanju i analizi dokumenata i intervjuima s 20 pisaca iz zemalja regiona. Istraživanje i analiza dokumenata provedeni su, prije svega, u cilju prikupljanja podataka o stanju stvari kada je u pitanju sloboda izražavanja u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, dok su intervjui poslužili za dodatna saznanja iz neposrednih iskustava pisaca iz regiona i njihove percepcije glavnih prepreka slobodi izražavanja.

Intervjui su provedeni u periodu od februara do marta 2023. godine, kako lično tako i putem Interneta. Nakon što su njihovi kontakti pribavljeni uz podršku PEN centara u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, ukupno je intervjuisano 20 pisaca, izdavača i aktivista civilnog društva (upućeno je 35 poziva, a primljeno je 20 pozitivnih odgovora). Svi ispitanici potpisali su izjavu o saglasnosti, u kojoj su naveli da li se slažu da u izvještaju budu citirani pod punim imenom i prezimenom. Osim ako nije drugačije navedeno, imena ispitanika sakrivena su na njihov zahtjev.

Kako bi se omogućila komparativna analiza, svim ispitanicima i ključnim sagovornicima postavljen je isti niz pitanja. Ta pitanja odnosila su se na sljedeće:

- **Direktne prijetnje i pritisci (politički, ekonomski i drugi) usmjereni na pisce i druge angažovane pojedince čije se poruke suprotstavljaju dominantnim narativima.**
- **Kampanje blaćenja posredstvom tabloidnih medija i društvenih mreža.⁴**
- **Cenzura i autocenzura.⁵**
- **Moguća rješenja za otklanjanje neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja u regionu Zapadnog Balkana i potencijalna uloga međunarodnih aktera, uključujući Međunarodni PEN centar.**

Provedena analiza dokumenata opisuje zakonske okvire i njihovu primjenu, uz detaljan opis dva važna aspekta neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja, koja se odnose na sljedeće:

- **Iskrivljeno prikazivanje prošlosti i kreiranje dominantnih populističkih narativa o događajima iz 1990-ih koji, kada se osporavaju, postaju osnov za klevetu i diskreditaciju pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca.**
- **Dezinformacije kao instrument za destabilizaciju regiona; etnonacionalna mobilizacija i strah kao sredstva za održavanje statusa quo u društvu.**

Cilj ove deskriptivne komparativne analize je prepoznati identične ili slične obrasci ponašanja vlasti prema nezavisnim piscima i novinarima, kao i razmotriti potencijalna sredstva za njihovo rješavanje.

Empirijski dio izvještaja, zasnovan na intervjuima, koristi ključne sagovornike kao svjedoke događaja i trendova u okruženju u kojem rade, oslanjajući se na njihova iskustva i zapažanja. U ovom dijelu izvještaja koristi se dvoslojna metoda analize:

- **Studije slučaja: lična iskustva ispitanika s prijetnjama, kampanjama blaćenja, cenzurom i autocenzurom;**
- **Generalizacija: razmišljanja i utisci ispitanika o opštim trendovima u pogledu neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja.**

U oba dijela istraživanja, i kod analize dokumenata i kod empirijskog segmenta izvještaja, za analizu podataka koristi se komparativna metoda, s ciljem da se identifikuju trendovi i sličnosti u pristupu vlasti u zemljama regiona prema piscima, novinarima i drugim javno angažovanim pojedincima i njihovom pravu na slobodu izražavanja.

1 U brojnim slučajevima pisci su ujedno i kolumnisti pa, iako nisu novinari u tradicionalnom smislu riječi, ipak čine dio medijskog prostora i javne sfere kao angažovani pojedinci.

2 Reporteri bez granica, *Indeks slobode medija u svijetu za 2023. godinu*, Evropa i Centralna Azija, dostupno na: <https://rsf.org/en/classement/2023/europe-central-asia>

3 O prostoru koji se smanjuje: analiza djelokruga, 2017, dostupno na: https://www.tni.org/files/publication-downloads/on_shrinking_space_2.pdf

4 Za više informacija vidjeti Samolienko S. A., Icks M., Keohane J., Shiraev E. Rutlidžov. Priručnik o ubistvu ličnosti i upravljanju reputacijom, 2021., i Torrenzano R., Davis M.W. Digitalni atentat: Zaštita vašeg ugleda, brenda, ili biznisa od online napada, 2011.

5 Day J. Šta je autocenzura i kako se njome ubija sloboda medija?, 2021, dostupno na: <https://www.liberties.eu/en/stories/self-censorship/43569>

SLOBODA IZRAŽAVANJA U REGIONU ZAPADNOG BALKANA: PREGLED

Demonstranti i aktivisti u Banjaluci osuđuju nacrt izmjena i dopuna Krivičnog zakonika Republike Srpske, kojim se uvode visoke kazne za klevetu (juli 2023) Izvor: Radio Slobodna Evropa/Radio Liberty

BOSNA I HERCEGOVINA

Pravo na slobodu izražavanja u Bosni i Hercegovini utjelovljeno je u članu II Ustava te zemlje.⁶ Međutim, otkako je 1995. godine potpisan Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum), većina studija i podataka ukazuje na neopravdano ograničavanje prava na slobodu izražavanja. To je naročito slučaj kada su u pitanju sloboda medija, digitalna sloboda, kao i akademska sloboda. Prema Izvještaju Kancelarije visokog povjerenika Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR) o sigurnosti novinara i pristupu informacijama u Bosni i Hercegovini za 2022.

godinu, “kršenje prava na slobodu izražavanja i prijetnje ili upotreba nasilja, uznemiravanje i zastrašivanje novinara iziskuje sveobuhvatan odgovor koji će biti usmjeren na rješavanje strukturalnih i novonastajućih pitanja koja utiču na nezavisnost medija i sigurnost novinara”.⁷ Tokom 2022. godine Udruženje/Udruga BH novinari prijavilo je ukupno 79 slučajeva napada na novinare, uključujući jedan fizički napad i sedam prijetnji smrću.⁸ Milorad Dodik, predsjednik Republike Srpske – jednog od dva entiteta Bosne i Hercegovine – već uobičajeno maltretira i blati društveno angažovane novinare na javnim tribinama, doprinoseći stvaranju atmosfere straha i linča za verbalne i fizičke napade. U martu 2023 godine, nedugo nakon što je Dodik kritikovao novinare koji su se usprotivili njegovom prijedlogu da se kleveta ponovo kriminalizuje nazivajući

⁶ Ustav Bosne i Hercegovine, dostupno na: https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

⁷ OHCHR, sigurnost novinara i pristup informacijama u Bosni i Hercegovini, 2022, dostupno na: <https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2022-09/Report%20-%20Safety%20of%20journalists%20and%20access%20to%20information%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina%20-%20ENG.pdf>

⁸ Sarajevo Times, Fizički napadi i prijetnje smrću novinarima u BiH, 12. januara 2023, dostupno na: <https://sarajevotimes.com/physical-attacks-and-death-threats-against-journalists-in-bih/>

ih „spodobama“⁹, automobile dvojice banjalučkih novinara oštetila su nepoznata lica.¹⁰ Nekoliko aktivista za ljudska prava i novinara napadnuto je verbalno i fizički u Banjaluci tog istog mjeseca, nakon što je policija Republike Srpske zabranila Povorku ponosa iz bezbjednosnih razloga.¹¹ Do trenutka pisanja ovog izvještaja nije bilo hapšenja u vezi s tim.

Uprkos negodovanju na državnom i međunarodnom nivou,¹² Narodna skupština Republike Srpske usvojila je izmjene i dopune Krivičnog zakonika Republike Srpske 20. jula 2023. godine, ponovo uvodeći krivične sankcije za klevetu. Iako je Nacrt izmjena i dopuna koji je imao za cilj kriminalizaciju uvrede na kraju povučen, neprecizno sročene odredbe predviđaju stroge kazne za klevetu i druga krivična djela u vezi s privatnošću, u iznosu do 6.000 KM (oko 3.000 eura), odnosno do tri prosječne mjesečne zarade. Zakon omogućava subjektivno tumačenje i proizvoljne odluke o pokretanju politički motivisanog krivičnog gonjenja pisaca i novinara. Predložene izmjene i dopune značajna su prijetnja ne samo ljudima u Republici Srpskoj već i svim piscima, novinarima i građanima Bosne i Hercegovine bez obzira na entitetsku granicu. Moguće je da oni koji ne budu mogli platiti kaznu dobiju zatvorsku kaznu. Svako ko bude proglašen krivim imaće krivični dosije, što bi moglo otežati ostvarivanje niza osnovnih prava i sloboda, uključujući pravo na rad.¹³ Međunarodni PEN centar protivi se kriminalizaciji klevete u svim slučajevima. Kriminalizacija klevete, bilo javnih ličnosti ili drugih pojedinaca, predstavlja nesrazmjern i nepotreban odgovor na potrebu da se zaštiti ugled. Pitanjima ugleda treba se baviti kao građanskopravnim pitanjima, pri čemu se ista moraju definisati u skladu s međunarodnim standardima u domenu ljudskih prava.

Kampanje uznemiravanja, zastrašivanja i blačenja često se odvijaju u online okruženju i na društvenim mrežama – s ciljem da se ušutkaju ne samo novinari već i drugi istaknuti pojedinci koji su aktivni u javnoj sferi u Bosni i Hercegovini. Kampanje online blačenja provode anonimni trolovi, a često ih podržavaju javni funkcioneri, koji zvanično negiraju svaku odgovornost

Milorad Dodik,
predsjednik
Republike Srpske, već
uobičajeno maltretira
i blati društveno
angažovane novinare
na javnim tribinama,
doprinosеći stvaranju
atmosfera straha i
linča za verbalne i
fizičke napade.

ili povezanost s pojedincima i grupama koji napadaju novinare i istaknute pojedince na Internetu. Prema izvještajima, govor mržnje je u porastu, naročito na društvenim mrežama.¹⁴

Među onima koji su bili izloženi takvim kampanjama blačenja od bivše novinarkе Adise Busuladžić su i književnici Dragan Markovina i Marko Tomaš, kao i jedan od urednika na portalu *Prometej.ba*. Praćenje njenih naloga na društvenim mrežama pokazalo je kontinuirani napor u pravcu klevete, blačenja i širenja narativa mržnje.¹⁵ Ipak, činovi solidarnosti s piscima i novinarima koji su se našli u sličnoj situaciji ipak su ohrabrujući. Ilustracije radi, grupa intelektualaca je 2018. godine objavila otvoreno pismo podrške profesoru Enveru Kazazu, kojeg je urednik jednog desničarskog časopisa u holu njegovog fakulteta verbalno i fizički napao, prijetеći muda će ga „zubima zaklati“.

Najmanje 50 demonstranata i više desetina pripadnika NATO-ovih mirovnih trupa povrijeđeno je 29. maja 2023. godine u Zvečanu na sjeveru Kosova. Do sukoba je došlo nakon što su predsjednici opština kosovski Albanci stupili na dužnost u gradovima sa srpskom većinom na sjeveru Kosova, nakon lokalnih izbora koje su Srbi bojkotovali. Izvor: Shkodrane Dakaj

KOSOVO

Prema Godišnjem izvještaju Freedom Housea za 2023. godinu, „sloboda medija na Kosovu sve je više ugrožena jer se medijske kuće i dalje suzdržavaju od kritike vlade, a zvaničnici odgovaraju novinarima brojnim regulatornim mjerama ili kampanjama blačenja“.¹⁶ Član 40 Ustava Kosova, koji je usvojen 2008. godine, garantuje slobodu izražavanja.¹⁷ U proteklim godinama ostvaren je značajan napredak po pitanju osnaživanja zakonskog okvira. Medijski eksperti i profesionalci hvale Zakon o zaštiti novinarskih izvora iz 2013. godine, dok Zakon o zaštiti zviždača iz 2018. godine uspostavlja pravila za otkrivanje koruptivnih praksi i utvrđivanje prava prikrivenih informanata u medijima. Kleveta je dekriminalizovana, iako strateške tužbe protiv učešća javnosti (SLAPP) usmjerene protiv medija i novinara i dalje izazivaju zabrinutost.¹⁸

Prema nalazima Međunarodnog odbora za istraživanje i razmjenu (IREX), „Kosovo ima slobodu govora, ali javna debata o osjetljivijim pitanjima ostaje problematična“.¹⁹

Evropska komisija je 2022. godine zaključila: „*Kada je u pitanju sloboda izražavanja, Kosovo ima određeni nivo pripremljenosti i benefita od pluralnog i energičnog medijskog okruženja. Međutim, i dalje postoji zabrinutost u vezi s javnim kampanjama blačenja, prijetnjama i fizičkim napadima na novinare. Nedostatak finansijske samoodrživosti čini medije, uključujući i javni servis, ranjivim na političke i poslovne interese*“.²⁰

U egzistencijalnom smislu, položaj pisaca ostaje problem. Književnik Shpetim Selmani situaciju objašnjava na sljedeći način: „*Tržište knjiga na Kosovu je izuzetno malo. Da ne pričamo o tome da li se knjige čitaju ili ne, jer imam utisak da je čitanje sada u krizi svuda. Ali male zemlje su te koje uvijek više pate u krizama. (...) Kao autor, shvatate da je književnost takođe jedna vrsta industrije. U toj industriji vaša knjiga je jedan od proizvoda koji se predstavlja na tržištu. Jako je teško živjeti od književnosti. Na Kosovu je to skoro nezamislivo*“.²¹

Kampanje blačenja i oštra retorika upućena medijima i novinarima koje provode pojedini političari i javni

9 Srpskainfo, 8.mart 2023, dostupno na: <https://srpskainfo.com/onaj-vukelic-i-neke-druge-spodobe-dodik-ovako-naziva-novinare-i-istovremeno-uredjuje-oblast-klevete-u-srpskoj-video-foto/>

10 Mediacentar, 9.mart 2023, dostupno na: <https://media.ba/bs/vijesti-i-dogadaji-vijesti/osteceni-automobili-novinar-morace-i-trifunovica>

11 AP News, Bosna i Hercegovina: Aktivisti za ljudska prava napadnuti nakon zabrane LGBT događaja, 19.mart 2023, dostupno na: <https://apnews.com/article/bosnia-serb-lgbt-assault-2bd5a4836f047fe88ff039ee2f190af7>

12 Međunarodni PEN centar, Bosna i Hercegovina (Republika Srpska): Odustanite od predloženog Zakona o kriminalizaciji klevete, 22.maj 2023: <https://www.pen-international.org/news/bosnia-and-herzegovina-republika-srpska-drop-criminal-defamation-bill>; Radio Free Europe/Radio Liberty, Defamation Law Adopted By National Assembly Of Bosnia's Republika Srpska Despite Criticism From Rights Activists, 21 July 2023, dostupno na: <https://www.rferl.org/a/bosnia-srpska-defamation-law-criminalization-criticism/32512853.html>

13 Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa, BiH: Republika Srpska reintroduces the crime of defamation, 24.jul 2023, dostupno na: <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Bosnia-Herzegovina/BiH-Republika-Srpska-reintroduces-the-crime-of-defamation-226384>

14 Jedan od najpoznatijih slučajeva trolovanja na Internetu je slučaj Jasmina Mulahusića, protiv kojeg Tužilaštvo BiH vodi istragu zbog sumnje da je počinio krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti. Mulahusić na svom Facebook profilu već uobičajeno vrijeđa novinare iz Bosne i Hercegovine. Mete njegovih objava su novinari *Al Jazeera Balkans*, *Televizije N1*, *Face TV*, *RSE/RL* i slobodni novinari koji ili kritički govore o Stranci demokratske akcije (SDA) ili izvještavaju o opozicionim političkim partijama. Za više informacija vidjeti *Safe Journalists*, BH novinari: Jasmin Mulahusić mora biti sankcionisan zbog širenja mržnje prema novinarima! 18.oktobar 2022, dostupno na: <https://safejournalists.net/bh-journalists-jasmin-mulahusic-must-be-sanctioned-for-spreading-hatred-towards-journalists/>. Mulahusić je putem Interneta uznemiravao i autorice ovog izvještaja, i to 2021. i 2023. godine.

15 *Prometej*, 31. januar 2023, dostupno na: <http://www.prometej.ba/clanak/osvrti/franjo-sarcevic/lice-mrznje-5551>

16 Freedom House, Zemlje u tranzitu 2023, Kosovo, dostupno na: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/nations-transit/2023>

17 Ustav Kosova iz 2008. s izmjenama i dopunama iz 2016. godine, dostupno na: https://www.constituteproject.org/constitution/Kosovo_2016.pdf?lang=en

18 Balkan Media, Medijske slobode na Kosovu, dostupno na: <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-freedom4>

19 IREX, Barometar vibrantnih informacija 2021, dostupno na: <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/vibe-kosovo-2021.pdf>

20 Evropska komisija, Ključni nalazi iz Izvještaja za Kosovo za 2022. godinu, dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_22_6090

21 Kosovo 2.0, Shpetim Selmani: Cijeloga života sam u potrazi za drugim svijetom, dostupno na: <https://kosovotwopointzero.com/en/shpetim-selmani-all-my-life-i-have-been-in-search-of-another-world/>

funkcioneri takođe doprinose neizvjesnosti u pokušaju ograničavanja slobode medija.²² Blerim Vela, šef kabineta predsjednice Kosova Vjose Osmani, kritikovao je medije na društvenoj mreži Twitter u martu 2023. godine, nakon izvještavanja o predstojećoj odluci Ustavnog suda Kosova koja bi mogla poništiti izbor predsjednice Osmani. U nizu tvitova Vela je napisao da su izvještaji kosovskih medija „dio specijalnog rata koji se vodi po beogradskom scenariju i vrši posredstvom kriminalaca sa sjevera Kosova i njihovih posrednika, koji se nalaze na crnoj listi Sjedinjenih Američkih Država“.²³ Međunarodni akteri, uključujući mrežu Safe Journalists, zatražili su nakon toga od vlasti da zaustave zastrašivanje novinara na Kosovu.²⁴

Tenzije između Srbije i Kosova rezultiraju rastućom nesigurnošću kada su u pitanju novinari i drugi angažovani pojedinci, naročito oni koji izvještavaju o političkim dešavanjima. Na sjeveru Kosova u decembru 2022. godine zabilježeno je šest napada na novinare: novinarka Leonita Bajrami bila je čak meta eksplozivne naprave.²⁵ U maju 2023. godine izbio je talas napada na novinare i medije nakon što su etnički Albanci preuzeli dužnost predsjednika opština u oblasti s većinskim srpskim stanovništvom na sjeveru Kosova, što je dovelo do nasilnih nemira i protesta. Brojni novinari navodno su bili namjerno targetirani, a napadi su uključivali fizički napad i uništavanje opreme za rad. Grupe za slobodu medija pozvale su vlasti da uvedu neophodne mjere kako bi se garantovala sigurnost novinara.²⁶

Tenzije između Srbije i Kosova rezultiraju rastućom nesigurnošću kada su u pitanju novinari i drugi angažovani pojedinci, naročito oni koji izvještavaju o političkim dešavanjima.

CRNA GORA

Prema izvještajima Reportera bez granica, „Ustav i zakoni Crne Gore garantuju slobodu govora i izražavanja, ali sloboda medija i dalje je ugrožena političkim uplitanjem, nekažnjenim napadima na novinare i ekonomskim pritiscima.“²⁷ Sveukupno gledano, situacija u vezi sa slobodom medija je problematična, a „Crna Gora je jedno od najneprijateljskijih okruženja za istraživačko novinarstvo kada su u pitanju zemlje Jugoistočne Evrope“.²⁸

Govor mržnje, naročito u online okruženju, koristi se za prijetnje, kao i da se zastraše i ušutkaju nezavisni novinari i aktivisti u Crnoj Gori. Od 2020. godine državne vlasti su preduzele brojne pokušaje da ograniče slobodu izražavanja. Prema navodima Centra za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), govor mržnje je posljednjih godina u porastu. „U toku 2020. godine slobodu izražavanja ugrožavale su vlasti u vezi s krizom vezanom za pandemiju oboljenja COVID-19 i predizbornim kampanjama. Naime, preduzet je niz koraka koji su ozbiljno narušili pravo na privatnost i slobodu izražavanja. U prvom talasu virusa Vlada je preduzela represivne korake da kazni 'dezinformacije' o virusu, usvajajući mjere za suzbijanje pandemije koju smatraju 'lažnim vijestima'. Zbog rastuće moći desno orijentisanih političkih partija dolazi do podizanja etničkih tenzija, posebno među mladima, dok je govor mržnje dostigao najveći nivo prisutnosti u crnogorskom društvu. S druge strane, i dalje izostaje adekvatna reakcija nadležnih institucija na širenje govora mržnje i lažnih vijesti u medijima ili na društvenim mrežama“.²⁹

Javni funkcioneri u Crnoj Gori takođe su blatili i verbalno napadali istaknute pojedince, pisce i novinare. Predsjednik Vlade Crne Gore Dritan Abazović je 19. avgusta 2022. godine javno napao Crnogorski PEN centar u Skupštini Crne Gore, optužujući ga za širenje „ekstremizma i nacionalizma“. Abazović je tom prilikom pokazao sliku nagrađivanog crnogorskog pisca i člana Crnogorskog PEN centra Milorada Popovića označivši ga kao agenta nacionalističke politike koji služi interesima kriminala. To nije prvi put

Nagrađivani crnogorski pisac i član Crnogorskog PEN centra, Milorad Popović, kojeg je premijer Crne Gore Dritan Abazović u avgustu 2022. godine označio kao agenta nacionalističke politike koji služi interesima kriminala.

da je Abazović javno targetirao članove Crnogorskog PEN centra, pošto je u više navrata blatio i istaknutog crnogorskog pisca i člana Crnogorskog PEN centra Andreja Nikolaidisa.³⁰ I Popović i Nikolaidis su glasni protivnici ruskih i srpskih pokušaja da se miješaju u unutrašnja pitanja Crne Gore.

Tokom 2022. godine evidentirano je 19 napada na novinare i medije. Od tog broja osam su bili fizički napadi na novinare, sedam prijetnje novinarima upućene preko Interneta, tri fizička napada na medije i jedna prijetnja upućena medijskoj kući.³¹ Puna pravda za ubistvo novinara Duška Jovanovića iz 2004. godine još nije postignuta.

Uticao Ruske Federacije na crnogorsko društvo predstavlja veliki razlog za zabrinutost kada je riječ o slobodi izražavanja i slobodi medija u Crnoj Gori. Realizacija tog uticaja vrši se putem proruskih političkih partija, organizacija, medija i Srpske pravoslavne crkve. Inače, Srpska pravoslavna crkva je u Rezoluciji Evropskog parlamenta iz 2022. godine o stranom miješanju prepoznata kao instrument za širenje ruskog uticaja u regionu Zapadnog Balkana koji je usmjeren na rasplamsavanje sukoba i podjelu zajednica.³² Proruski mediji u Crnoj Gori redovno šire govor mržnje, raspiruju etnonacionalističke tenzije te često javno targetiraju kritičare, nezavisne intelektualce i prozapadne aktiviste i političare.³³

Predsjednik Vlade Crne Gore je 19. avgusta 2022. godine javno napao Crnogorski PEN centar u Skupštini Crne Gore, optužujući ga za širenje „ekstremizma i nacionalizma“.

22 ECPMF, Politički pritisci na novinare ugrožavaju napredak medijskih sloboda na Kosovu, 17. novembar 2022, dostupno na: <https://www.ecpmf.eu/political-pressure-on-journalists-risks-undermining-media-freedom-progress-in-kosovo/>

23 Safe Journalists: Visokopozicionirani javni funkcioner targetira novinare na Kosovu, 31. mart 2023, dostupno na: <https://safejournalists.net/portfolios/safejournalists-high-ranking-official-targets-journalists-in-kosovo/>

24 Safe Journalists: Zaustavite zastrašivanje novinara na Kosovu, 18. mart 2023, dostupno na: <https://bhnovinari.ba/en/2023/03/18/safejournalists-stop-the-intimidation-of-journalists-in-kosovo/>

25 Global Voices, Kosovo: Šest napada na novinare u decembru nakon eskalacije tenzija, 6. januar 2023, dostupno na: <https://globalvoices.org/2023/01/06/kosovo-six-attacks-against-journalists-in-december-following-escalating-tensions/>

26 ECPMF, organi reda moraju zaštititi novinare u tenzijama na sjeveru Kosova, 2. jun 2023, dostupno na: <https://www.ecpmf.eu/law-enforcement-must-protect-journalists-amidst-escalating-tensions-in-northern-kosovo/>

27 Reporteri bez granica, Crna Gora, dostupno na: <https://rsf.org/en/country/montenegro>

28 Balkan Media, Medijske slobode u Crnoj Gori, dostupno na: <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-freedom6>

29 Centar za demokratiju i ljudska prava, Dijagnoza i terapija slobode izražavanja, govora mržnje i etničkih tenzija, dostupno na: <https://www.cedem.me/en/case-categories/diagnosis-and-therapy-of-freedom-of-expression-hate-speech-and-ethnic-tensions/>

30 Međunarodni PEN centar, Crna Gora: Vlasti moraju zaustaviti uznemiravanje i zastrašivanje Crnogorskog PEN centra, 10. oktobar 2022, dostupno na: <https://www.pen-international.org/news/montenegro-authorities-must-stop-harassment-and-intimidation-of-the-montenegrin-pen-centre>

31 Mina News, 23. januar 2023, dostupno na: <https://mina.news/glavna/dan-novinara-crne-gore-2/>

32 Rezolucija Evropskog parlamenta od 9. marta 2022. godine o stranom miješanju u sve demokratske procese u Evropskoj uniji, uključujući dezinformacije (2020/2268(INI)), dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0064_EN.html

33 Crnogorski PEN centar, Crna Gora uoči predsjedničkih izbora: ruski protektorat ili NATO članica?, februar 2023.

Pisac i novinar Marko Vidojković bio je primoran da napusti Srbiju u februaru 2023. nakon upornih prijetnji po ličnu sigurnost.
Izvor: Miroslav Dragojević

SRBIJA

Član 46 Ustava Republike Srbije garantuje slobodu izražavanja, a uspostavljen je i niz mehanizama da se odgovori na rastuću zabrinutost za sigurnost novinara. Komisija za istraživanje ubistava novinara osnovana je 2012. godine s ciljem da se istraže ubistava novinara koja su se dogodila tokom 1990-ih. Stalna radna grupa za sigurnost novinara, osnovana 2016. godine, predstavlja djelotvornu platformu za razmjenu informacija između službenika organa za provedbu zakona i medija, iako se njen rad podriva nedostatkom političke volje. Zasebnu Radnu grupu za sigurnost i zaštitu novinara, osnovanu u decembru 2020. godine uz podršku premijerke Ane Brnabić, organizacije za slobodu medija i organizacije novinara označile su kao „neuspjeh”, prije svega zbog nedostatka političke volje.³⁴

Opozicioni i nezavisni novinari, pisci, aktivisti civilnog društva i drugi istaknuti pojedinci u Srbiji često se suočavaju s direktnim napadima i prijetnjama koje im, zbog njihovog aktivizma i javnog angažmana, upućuju pojedinci i predstavnici vlasti. U novembru 2022. godine urednik dnevnog lista *Danas* primio je prijeteću email poruku u kojoj se zaposleni u tom dnevnom listu upoređuju s ubijenim novinarima francuskog satiričnog lista *Charlie Hebdo*. Email je uključivao i spisak pojedinaca čije pisanje „treba kazniti”.³⁵

Novinarka Jelena Obućina je 2022. godine na Twitteru dobila anonimne prijetnje smrću, u kojima je navedeno da će „biti spaljena”.³⁶ Jedan od najpoznatijih slučajeva je slučaj književnika i novinara Marka Vidojkovića, koji je bio primoran napustiti Srbiju i preseliti se – uz pomoć Međunarodnog PEN centra – u februaru 2023. godine, nakon upornih prijetnji po ličnu sigurnost.³⁷ Književnik i akademik Jovo Bakić na meti je srpskih vlasti i

provladinih trolova od juna 2019. godine, nakon što je u intervjuu osudio nacionalistički pristup srpskih vlasti i veze između kriminalnih organizacija i predstavnika vlasti. Dana 7. maja 2023. godine, nakon dvije masovne pucnjave u zemlji u roku od svega nekoliko dana, provladina televizija Pink emitovala je kratki film u kojem citira Jovu Bakića izvan konteksta, optužujući ga na taj način za podsticanje nasilja. Uslijedila je kampanja blaćenja koju su pokrenuli javni funkcioneri i provladini mediji i trolovi, a premijerka Ana Brnabić pozvala je Univerzitet u Beogradu da preduzme mjere protiv Bakića, dok je jedan od narodnih poslanika iz redova SNS-a pokrenuo peticiju pozivajući na njegovo razrješenje. Provladini tabloidi citirali su Bakića kao da je pozivao na „prolijevanje krvi” na ulicama Beograda, što su riječi koje on nikada nije izgovorio. Međunarodni PEN ostvario je uvid u nekoliko anonimnih poruka upućenih Bakiću, u kojima se njemu i njegovoj porodici prijeti silovanjem. Posebno je alarmantno to da je njegova kućna adresa javno obznanjena na televiziji Pink. Bakić je takođe prijavio da mu je u dva navrata prilazila nepoznata osoba koja mu je prijetila i vrijeđala ga.

Dvadeset četiri godine od ubistva urednika i izdavača Slavka Čuruvije, pravda za historijske slučajeve ubistava novinara i dalje je nedostižna. U aprilu 2023. godine, nakon misije provedene u zemlji, međunarodne organizacije za slobodu medija i organizacije novinara proglasile su Srbiju jednim od najopasnijih mjesta u Evropi za rad novinara, s izuzetkom Ukrajine.³⁸

Vandalizam i javne prijetnje nisu rijetka pojava u Srbiji. U novembru 2020. godine u Novom Sadu, na sjeveru Srbije, nepoznate osobe iscrtale su grafite na stambenom objektu profesora i novinara Dinka Gruhonjića, uz psovke i poruke poput „Ratko Mladić, srpski heroj”.³⁹ Gruhonjić radi za Nezavisno društvo novinara Vojvodine i javno je istupao govoreći protiv vlasti.⁴⁰ Zbog svog novinarskog angažmana u prošlosti je bio česta meta prijetnji nasiljem i zastrašivanja. U decembru 2022. godine vandali su uništili mural ukrajinske pjesnikinje Lesje Ukrainka u centru Beograda gađajući ga crnom farbom i pišući slovo Z preko njega, po ugledu na proratni propagandni motiv koji ruske vlasti koriste za svoj rat protiv Ukrajine. Nakon što je mural obnovljen, išaran je grafitima sa sljedećim porukama „Ovo je Srbija!”, „Nema mesta za ovo!” i „Nema nacizma ovde!”. Mural se inače nalazi u blizini Centra za savremenu književnost Krokodil (NVO *Krokodil Engaging Words*), čiji je predsjednik književnik

Vladimir Arsenijević.⁴¹ U martu 2023. godine novi grafiti ispisani su na zidovima Krokodilovog centra, uključujući onaj koji je poručivao „smrt izdajnicima”.⁴² U martu iste godine troje profesora s Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu – Jelena Lončar, Stefan Surlić i Marko Veković targetirani su uvredljivim posterima na kojima su oklevetani kao „izdajnici”. Profesori su inače bili dio akademske razmjene koja je uključivala njihove kolege s Filozofskog fakulteta u Prištini (Kosovo). Dva dana prije nego što je trebao da se održi planirani sastanak fakultet je bez ikakvih dodatnih pojašnjenja objavio da je događaj otkazan. Nakon što su posteri osvanuli u blizini fakulteta, profesori i studenti fakulteta organizovali su javni protest.⁴³

Prijetnje i kampanje blaćenja na Internetu u Srbiji često izazivaju provladini tabloidni mediji u vlasništvu vladinih saveznika koji prate njenu agendu. U intervjuu datom u maju 2023. godine za Insajder TV, dr. Jelena Vasiljević sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu izjavila je da su „atmosfera linča i nedostatak tolerancije jedna od posledica ukidanja dijaloga, društva dubokih nejednakosti i nagomilanih frustracija iz nerazrešene prošlosti”.⁴⁴

U aprilu 2023. godine, nakon misije provedene u zemlji, međunarodne organizacije za slobodu medija i organizacije novinara proglasile su Srbiju jednim od najopasnijih mjesta u Evropi za rad novinara, s izuzetkom Ukrajine.

34 IPI, Srbija: Nezavisno novinarstvo suočava se s najvećom krizom zabilježenom proteklih godina, 26. april 2023, dostupno na: <https://ipi.media/serbia-independent-journalism-faces-biggest-crisis-in-years/>

35 Žurnal, PRETNJE, UVREDE I MEDIJSKI LINČ: Gušenje slobode govora u Vučićevoj Srbiji, 10. novembar 2022, dostupno na: <https://www.zurnal.info/clanak/the-suppression-of-freedom-of-speech-in-vucic-serbia/25477>

36 ARTICLE 19, Srbija: Više novinara doživjelo prijetnje i maltretiranje, vlasti da preduzmu hitne korake, 5. decembar 2022, dostupno na: <https://www.article19.org/resources/serbia-harassment-journalists-action-needed/>

37 Međunarodni PEN centar, Srbija: Istražiti prijetnje smrću upućene piscu Marku Vidojkoviću i privesti odgovorne licu pravde, 12. februar 2023, dostupno na: <https://www.pen-international.org/news/serbia-investigate-death-threats-against-writer>; Fondacija Slavko Čuruvija, Marko Vidojković primoran da napusti Srbiju zbog prijetnji po ličnu bezbjednost, 16. mart 2023, dostupno na: <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/en/marko-vidojkovic-was-compelled-to-leave-serbia-due-to-threats-to-his-safety/>

38 IPI, Srbija: Nezavisno novinarstvo suočava se s najvećom krizom zabilježenom proteklih godina, 26. april 2023, dostupno na: <https://ipi.media/serbia-independent-journalism-faces-biggest-crisis-in-years/>

39 Ratko Mladić predvodio je Vojsku Republike Srpske tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju ga je 2017. godine proglasio ga krivim za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid.

40 *Danas*, 26. novembar 2020, dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dinko-gruhonjic-o-pretecim-grafitima-slicne-poruke-sam-dobijao-i-od-vlasti/>

41 SEEcult, 28. decembar 2022, dostupno na: <http://www.seecult.org/vest/ociscen-mural-ukrajinskoj-pesnikinji>

42 Krokodil Engaging Words, 13. mart 2023, dostupno na: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=547253687508510&set=pcb.547253857508493>

43 *Peaceful Change Initiative*, Osuda napada na akademske slobode, 23. mart 2023, dostupno na: <https://peacefulchange.org/news/condemning-attacks-on-academic-freedom/>

44 Insajder TV, 24. mart 2023, dostupno na: <https://insajder.net/emisije/debata/debata03/insajder-debata-zarobljeno-drustvo>

KOMPARATIVNA ANALIZA

Zakonski okviri i njihova primjena

Do 2023. godine većina studija tvrdila je da su zakonski okviri u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji bili adekvatni na papiru, ali da je problem bila njihova loša primjena u praksi. Međutim, situacija u Bosni i Hercegovini pogoršala se nakon što je Narodna skupština Republike Srpske izglasala izmjene i dopune Krivičnog zakonika Republike Srpske kojima se ponovo uvode krivične sankcije za klevetu.⁴⁵ Još 2020. godine, u jeku pandemije oboljenja COVID-19, Vlada Republike Srpske donijela je Odluku o zabrani izazivanja panike i nereda za vrijeme vanredne situacije na teritoriji Republike Srpske, a na inicijativu entitetskog Ministarstva unutrašnjih poslova.⁴⁶ Cilj tog propisa bio je da spriječi kritiku i debatu, a predviđene kazne za medije bile su do 5.000 eura za objavljivanje tekstova kojima se „onemogućava ili značajnije ometa sprovođenje odluka i mjera državnih organa i organizacija koji vrše javna ovlašćenja“. Iako je mjera povučena nedugo poslije usvajanja, a nakon talasa međunarodnog negodovanja, ipak može poslužiti kao primjer načina na koji su vlasti zloupotrebile pandemiju COVID-19 da ograniče slobodu izražavanja. U maju 2023. godine Vlada Kantona Sarajevo izradila je Nacrt Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira na području Kantona Sarajevo, kojim se na sličan način kažnjavaju oni koji onemogućavaju ili značajnije ometaju provedbu odluka i mjera državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja.⁴⁷ Prijedlog je naišao na oštre kritike novinara i medijskih organizacija u Bosni i Hercegovini. Naročito zabrinjava prijedlog predsjednika Republike Srpske Milorada Dodika da se uvede zakon o takozvanim „stranim agentima“, koji bi dodatno ugušio civilno društvo i nezavisne medije tako što bi od nevladinih organizacija koje primaju sredstva iz inostranstva i koje su aktivne u bh entitetu Republika Srpska zahtijevao da se registruju i izvještavaju o svom radu. Vlada je odobrila predmetni Nacrt zakona 23. marta 2023. godine. Dodik je rekao da će zakon zahtijevati od takvih organizacija da izvještavaju o „svemu što rade“, predviđajući njegovo usvajanje.⁴⁸

U Srbiji, na Kosovu, u Crnoj Gori, kao i u bh. entitetu Federacija Bosne i Hercegovine – kleveta nije kriminalizovana. Međutim, korištenje strateških tužbi protiv učešća javnosti predstavlja rastuću prijetnju nezavisnim medijima. Strateške tužbe protiv učešća javnosti predstavljaju agresivne tužbe koje podnose moćni pojedinci i kompanije u namjeri da ušutkaju kritičke glasove. Obično se u tom kontekstu podrazumijevaju dugi i skupi sudski postupci ili prijetnje tužbama kako bi se kritičari zastrašili i ušutkali. Međunarodni PEN centar je član koalicije CASE – Koalicije za borbu protiv strateških tužbi protiv učešća javnosti u Evropi – i provodi kampanje protiv korištenja takvih strateških tužbi, koje su u međuvremenu postale značajna prijetnja slobodi medijima i pravima zastupanja u više zemalja. U periodu između 2016. i 2021. godine najmanje 40 građanskopravnih postupaka identifikovano je kao strateška tužba protiv učešća javnosti u Bosni i Hercegovini⁴⁹ i najmanje 26 takvih slučajeva u Srbiji između 2010. i 2020.⁵⁰ Iako u vrijeme pisanja ovog izvještaja nisu bile dostupne informacije o situaciji na Kosovu i u Crnoj Gori u tom kontekstu, analiza pokazuje da su takvi slučajevi rastući problem i na Kosovu.⁵¹

Tabloidni mediji i mediji koji su uglavnom web portali i nemoguće ih je identifikovati često maltretiraju nezavisne pisce, novinare i aktiviste civilnog društva. Usvajanje zakona o transparentnosti vlasništva nad medijima pomoglo bi da se identifikuju obrasci djelovanja koji, prema dosadašnjim istraživanjima, uključuju odnos između javnih funkcionera, netransparentnih medija i ekonomskih moćnika.

Sveukupno gledano, kada je riječ o zakonskom okviru, identifikovana su sljedeća ključna pitanja:

- **Određeni nedostatak propisa, uglavnom u vezi s transparentnošću vlasništva nad medijima i sprečavanjem štetnih sadržaja i govora mržnje.**
- **Loša primjena zakona koji treba da zaštite slobodu izražavanja, kao i zloupotreba zakona o kleveti u tom smislu.**
- **Rastuća upotreba strateških tužbi protiv učešća javnosti kao instrumenta za vršenje pritiska.**⁵²

Iskrivljeno prikazivanje nedavne prošlosti koje potpiruje političke agende i nacionalističku retoriku

Iskrivljeno prikazivanje događaja iz prošlosti u regionu, naročito onih iz 1990-ih, predstavlja sredstvo koje politički akteri često koriste u svrhe manipulacije i propagande. Situacija se razlikuje od zemlje do zemlje, shodno datom političkom kontekstu, tako da i sredstva manipulacije mogu biti različita.⁵³ Međutim, ciljevi, metode i ishodi imaju dosta sličnosti. Kada su u pitanju pisci i novinari, mogu se identifikovati najmanje tri grupe s tri različita pristupa prošlosti, a samim tim i tri tipa odnosa s javnim funkcionerima:

- **Mediji, pisci i novinari koji su bliski političkim funkcionerima i pomažu im da artikulišu i šire podjele u društvu i (zlo) upotrebljavaju prošlost u tu svrhu.**
- **Mediji, pisci i novinari koji se snažno protive takvim dominantnim narativima manipulacije, koji o nedavnoj prošlosti pišu na osnovu činjenica, pa su kao rezultat toga izloženi pritiscima i često se etiketiraju kao „izdajnici“ i „narodni neprijatelji“.**
- **Mediji, pisci i novinari koji izbjegavaju bavljenje takvim pitanjima i bave se „lakim“ temama sa zanemarljivim ili nepostojećim uplitanjem u aktuelna društvena pitanja i aktivizam.**

Kada je riječ o medijima, mogu se identifikovati pisci i novinari koji prate političku agendu zloupotrebe dešavanja iz nedavne prošlosti u svrhu manipulacije, dominantni trendovi i ponašanja u vezi s događajima prije i tokom 1990-ih:

- **Štetni sadržaji i govor mržnje.**⁵⁴
- **Veličanje osuđenih zločinaca koji se prikazuju kao nacionalni heroji i spasioci nacija.**⁵⁵
- **Negiranje genocida i sudskih presuda, uz insistiranje na tome da se radi o zavjerama protiv naroda kojem novinar/urednik pripada.**⁵⁶
- **Relativizacija i selektivna kontekstualizacija dešavanja iz prošlosti.**
- **Rehabilitacija zločinaca iz Drugog svjetskog rata.**⁵⁷
- **Osiguranje medijske platforme članovima akademske zajednice koji su 1990-ih aktivno promovisali narative govora mržnje i selektivno izvlačili argumente u prilog osuđenika ili ratnih zločina, u nastojanju da se njihove priče približe javnosti i da se prikažu kao obični ljudi.**⁵⁸
- **Skrivanje godišnjica stradanja drugih naroda ili stavljanje tih događaja u krajnje relativistički kontekst.**
- **Tzv. laki revizionizam, koji se pažljivo servira publici, uz dalekosežne posljedice jer neki ljudi smatraju da je sve što se objavljuje u medijima istina.**

45 EEAS, Bosna i Hercegovina: Izjava portparola o zakonu kojim se kriminalizuje kleveta u Republici Srpskoj, 23. mart 2023, dostupno na: https://www.eeas.europa.eu/eeas/bosnia-and-herzegovina-statement-spokesperson-defamation-law-republika-srpska_en?s=51

46 RFE/RL, 12. april 2020, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/doktore-i-novinare-po-u-%C5%A1ima-i-nov%C4%8Daniku/30546070.html>

47 Skupština Kantona Sarajevo, dostupno na: <http://skupstina.ks.gov.ba/nacrt-zakona-o-prekršajima-protiv-javnog-reda-i-mira-na-podrucju-kantona-sarajevo>

48 RFE/RL, Bosanski Srbi odobrili mjere za „strane agente“, po ugledu na kontroverzni ruski zakon, 23. mart 2023, dostupno na: <https://www.rferl.org/a/republika-srpska-foreign-agents-russian-law/32331676.html>

49 OBCT, Strateške tužbe protiv učešća javnosti u Bosni i Hercegovini, 23. februar 2023, dostupno na: <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Bosnia-Herzegovina/SLAPPs-in-Bosnia-and-Herzegovina-223589>

50 ARTICLE 19, Stanje strateških tužbi protiv učešća javnosti u Srbiji, decembar 2021, dostupno na: https://www.article19.org/wp-content/uploads/2022/02/A19-Serbia-SLAPPs-report_Final_16Feb22.pdf

51 Viola von Cramon, Porast broja strateških tužbi protiv učešća javnosti u Srbiji, 24. jul 2020, dostupno na: <https://violavoncramon.eu/en/news/content/increasing-slapp-lawsuits-in-kosovo/>

52 Predsjednica Evropske federacije novinara (EFJ) Maja Sever smatra da su strateške tužbe protiv učešća javnosti najveća prijetnja slobodi medija u regionu u vrijeme pisanja: <https://safejournalists.net/maja-sever-slapps-are-the-most-serious-threat-to-media-freedom-in-the-region/>

53 U Bosni i Hercegovini, primjera radi, ne postoji nikakav konsenzus o dešavanjima iz prošlosti, čak ni u vezi s odlukama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju kojim se zaključuje da su ubistva u Srebrenici bila genocid. U Srbiji je fokus i dalje na Kosovu, kao i na veličanju osuđenih ratnih zločinaca i negiranju njihovih zločina. Vidjeti: Specijalni izvestilac za promociju istine, pravde, reparacije i garancije neponavljanja, Fabian Salvioli, Preliminarne opservacije iz zvanične posjete Srbiji i Kosovu (od 22. novembra do 2. decembra 2022. godine), dostupno na: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/truth/statements/2022-12-02/20121202-eom-statement-serbia-kosovo-sr-truth.pdf>

54 Mreža za izvještavanje o različitosti (Reporting Diversity Network 2.0), Izvještaj o monitoringu govora mržnje u Srbiji, juli 2022, dostupno na: https://www.reportingdiversity.org/wp-content/uploads/2022/07/MRHS_Serbia.pdf

55 Euronews, U Beogradu mural ratnog zločinca Ratka Mladića podijelio grad, 26. novembar 2021, dostupno na: <https://www.euronews.com/my-europe/2021/11/26/in-belgrade-a-mural-of-war-criminal-ratko-mladic-has-a-city-divided>

56 Izvještaj o negiranju genocida u Srebrenici 2022: Tokom 2022. godine identifikovano je 693 činova negiranja genocida u javnom i medijskom prostoru Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja. Većina slučajeva zabilježena je u Srbiji (476), potom u Bosni i Hercegovini (176, od čega 175 u entitetu Republika Srpska), i na kraju u Crnoj Gori (27). Za više informacija vidjeti: <https://srebrenicamemorial.org/en/news/srebrenica-genocide-denial-report-2022/97>

57 Slađana Lazić, Reevaluacija Milana Nedića i Draže Mihailovića u Srbiji, 2011, dostupno na: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230347816_13

58 2018. godine Regulatorna agencija za komunikacije Bosne i Hercegovine pokrenula je postupak protiv televizije ATV iz Republike Srpske nakon što je ATV emitovala program srpske televizije u kojem se pojavljuje osuđeni ratni zločinac Vojislav Šešelj. Za više informacija vidjeti: <https://6yka.com/kolumne/rak-ce-provjeriti-atv-zbog-emisije-u-kojoj-su-ratni-zlocinci-govorili-o-srebrenici>

Na meti pomenutih provladinih medija, kao i trolova i botova na društvenim mrežama, nalaze se mediji, pisci i novinari koji se oštro protive političkoj agendi zloupotrebe nedavne prošlosti u svrhu manipulacije. U tom smislu moguće je identifikovati sljedeće trendove:

- Targetiranje pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca u tabloidnim medijima bliskim vladi (u Srbiji) ili desničarskim medijima (u Bosni i Hercegovini) ili na online platformama bliskim određenim političkim partijama (u Crnoj Gori).⁵⁹
- Targetiranje pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca na društvenim mrežama, i to ne samo od strane botova i trolova već i političara, članova njihovih porodica i njihovih istomišljenika.⁶⁰
- Nazivanje pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca „izdajnicima“ i „neprijateljima“ – svoga naroda, svoje zemlje ili svoje vjere – a sve to u nastojanju da se izazove bijes među radikalnim grupama, naročito ako su takvi pojedinci uključeni u aktivnosti pomirenja i izgradnje mira.⁶¹

Sve u svemu, nedavna prošlost se u regionu uveliko koristi u svrhu političke manipulacije, izazivanja tenzija i podjela unutar i između društava, ali i za targetiranje i klevetanje protivnika dominantnih političkih moćnika i njihovih narativa, uključujući pisce i novinare. Kampanje blaćenja koje pojedince prikazuju kao izdajnike i neprijatelje često rezultiraju direktnim prijetnjama i ugrožavaju njihovu fizičku sigurnost i mentalno zdravlje.

Kampanje dezinformacija kao izvori nestabilnosti

Sveukupno gledano, političke manipulacije, govor mržnje i kampanje dezinformacija međusobno su povezani i imaju za cilj širenje straha i neizvjesnosti među ljudima, u nastojanju da ih učine sklonijim da prihvate i slijede aktualne političke aktere i njihove narative.

I javni servisi su takođe među medijima koji šire dezinformacije u regionu, kao što je to slučaju Republici Srpskoj u Bosni i Hercegovini. Portal za provjeru činjenica *Raskrinkavanje* označio je Radio Televiziju Republike Srpske (RTRS – javni servis u entitetu Republika Srpska) kao medij visokog rizika u smislu objavljivanja sumnjivih sadržaja. Naime, pomenuta platforma je identifikovala RTRS, zajedno s javnom novinskom agencijom Republike Srpske Srna, kao najplodniji izvor političkih dezinformacija u Bosni i Hercegovini.⁶²

Puna vojna invazija Ruske Federacije na Ukrajinu, koja je započela 24. februara 2022. godine, pokazala je kako različiti međunarodni mediji utiču na širenje dezinformacija širom regiona. Uticaj ruskih medija bio je prisutan još mnogo prije invazije u punom obimu, prije svega kroz rad novinske agencije Sputnik, koja ima predstavništvo u Srbiji i čiji se tekstovi bez ikakve kritičke analize prenose u medijima u Srbiji i Republici Srpskoj.⁶³ Studija Evropskog parlamenta o dezinformacijama iz 2021. godine označila je Srbiju kao „lansirnu platformu za operacije dezinformisanja koje Kremlj provodi na Zapadnom Balkanu.“⁶⁴

Uz propagandu koja se naširoko koristi u medijima, širenje dezinformacija doprinosi političkoj manipulaciji kako bi se u društvu održao *status quo*. Veoma često, naročito u predizbornim periodima, kombinacija dezinformacija i govora mržnje podstiče strah od drugih etničkih grupa, nacionalnosti ili susjednih zemalja, što doprinosi etnonacionalnoj mobilizaciji i apstinenciji od glasanja.⁶⁵

Kampanje dezinformacija protiv pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca obično su prvi korak u njihovoj javnoj diskreditaciji, nakon čega slijede kampanje blaćenja i targetiranja na Internetu. Glavni cilj takvih aktivnosti je da se angažovani pojedinci izlože

izlivu javnog bijesa, uglavnom na društvenim mrežama, gdje se etiketiraju u nastojanju da se pretvore u državne neprijatelje i da se tako stvara atmosfera linča prije ikakvih potencijalnih fizičkih napada na njih. Naročito je važno naglasiti da se kampanje dezinformacija u domenu aktualnih dešavanja najčešće koriste kako bi se neko od angažovanih pojedinaca namjerno uključio u polemiku; primjera radi, lažno se izvijesti da neko podržava jednu od strana u ratu Ruske Federacije protiv Ukrajine, što je način da se taj pojedinac izloži bijesu suparničke strane.

KLJUČNI NALAZI

Kada se istražuje pitanje neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, uočava se jasan obrazac djelovanja. Međutim, ne suočavaju se svi pisci, novinari i drugi angažovani pojedinci i grupe s takvim ograničenjima – ona se uglavnom primjenjuju na one koji preispituju zvanične narative i kritikuju vlast i one na vlasti.

Sveukupno gledano, pisci su u poređenju s novinarima u manjoj mjeri izloženi nasilju i neopravdanom ograničavanju prava na slobodu izražavanja zbog svojih književnih djela. Naše istraživanje otkriva da je ono što izaziva reakciju vlasti ili njihovih „produženih ruku“ u vidu tabloida i desničarskih grupa na Internetu uglavnom njihov javni angažman.

Zakonski okvir je uglavnom dobro osmišljen, ali se slabo primjenjuje. Zabrinjava nedostatak transparentnosti vlasništva nad medijima, što je važno pitanje u ovom kontekstu jer oni segmenti medija koji šire govor mržnje ili na Internetu vode kampanje dezinformacija protiv pisaca, novinara i aktivista civilnog društva često ne sadrže dostupne i konkretne informacije koje bi omogućile pozivanje medija na odgovornost.

Kampanje dezinformacija na Internetu protiv pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca obično su prvi korak ka njihovoj javnoj diskreditaciji, nakon čega slijede kampanje blaćenja i targetiranje na društvenim mrežama. Glavni cilj takvih aktivnosti je da se angažovani pojedinci izlože izlivu bijesa javnosti, uglavnom na društvenim mrežama, pri čemu se takvi pojedinci etiketiraju u nastojanju da se pretvore u državne neprijatelje i da se tako stvori atmosfera linča prije ikakvih potencijalnih fizičkih napada na njih. Važno je naglasiti da se slučajevi prijetnji i nasilja koriste ne samo da bi se nanijela šteta takvim pojedincima već i da se pošalje poruka svim nezavisnim glasovima da će i oni doživjeti isto ako se usude suprotstaviti se dominantnim narativima – odnosno, drugim riječima, da se izazove autocenzura.

Još jedan fenomen prisutan u regionu je „kupovina šutnje“, odnosno ono što je priznati pisac Danilo Kiš nazvao „prijateljskom cenzurom“. U sadašnjem kontekstu taj fenomen realizuje se kada pisci i umjetnici dobijaju javna sredstva za svoj rad u zamjenu za promociju ili barem za nekritikovanje vlasti ili onih na vlasti. Intervjuisani pisci

uglavnom su navodili da izdavači ne traže od pisaca da se suzdrže od uključivanja određenih ideja u svoje knjige i to ne postavljaju kao uslov za objavljivanje. Više se radi o tome da izdavači traže od pisaca da se suzdrže od javne kritike vlasti ili dominantnih narativa kako bi osigurali sredstva za objavljivanje njihovog književnog djela.

Ukratko, uz direktne prijetnje i moguće napade, obeshrabrivanje pisaca, novinara, aktivista civilnog društva i drugih angažovanih pojedinaca da javno govore postalo je dominantan trend. Obrazac djelovanja je takav da se pokušava kupiti šutnja i izazvati autocenzura kod pisca, a ako to ne uspije, pokreću se kampanje dezinformisanja i blaćenja na Internetu kako bi se pisac učinio metom radikalnih grupa i izložio prijetnjama i nasilju. Kao rezultat takvog stanja stvari, prostor za slobodu izražavanja u regionu se smanjuje, što podjednako utiče na medije, pisce i civilno društvo.

Glavni cilj takvih aktivnosti je izložiti angažovane pojedince napadu bijesa javnosti, uglavnom na društvenim mrežama, pri čemu se takvi pojedinci etiketiraju u nastojanju da se pretvore u državne neprijatelje i da se tako stvori atmosfera linča prije ikakvih potencijalnih fizičkih napada na njih.

59 Sloboda medija brzi odgovor (MFRR), Partneri mreže MFRR zabrinuti zbog kampanja blaćenja usmjerenih na novinare u Crnoj Gori, 28. avgust 2020, dostupno na: <https://www.mfrr.eu/mfrr-partners-raise-concerns-about-smear-campaign-directed-at-journalists-in-montenegro/>

60 U Bosni i Hercegovini, Gorica Dodik, kćerka Milorada Dodika, predsjednika Republike Srpske, targetira novinare i aktiviste preko svojih naloga na društvenim mrežama.

61 Mreža za izvještavanje o različitosti 2.0, Izvještaj o monitoringu govora mržnje u Srbiji, juli 2022, dostupno na: https://www.reportingdiversity.org/wp-content/uploads/2022/07/MRHS_Serbia.pdf

62 Cvjetičanin T., i dr. (2019). Dezinformacije u online sferi. Slučaj BiH. Sarajevo: Udruženje građana Zašto ne.

63 EU i dezinformacije, Kako se srpski Sputnik infiltrirao u centar za dezinformacije u Bosni i Hercegovini, 14. juni 2019, dostupno na: <https://euvsdisinfo.eu/how-serbian-sputnik-infiltrated-a-disinformation-hub-in-bosnia-and-herzegovina/>

64 Evropski parlament, Mapiranje lažnih vijesti i dezinformacija na Zapadnom Balkanu i identifikacija načina za efikasnu borbu s njima, februar 2021, dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf)

65 Anida Sokol i Denisa Sarajlić, Štetni narativi tokom izbora: kampanje diskreditacije, rodni stereotipi i narativi mržnje. Opšti izbori 2022. u Bosni i Hercegovini, 2023, dostupno na: https://media.ba/sites/default/files/stetni_narativi_eng_-_web_1.pdf

From: threateningaccount <threateningaccount@proton.me>

Date: Sun, 06 Nov 2022 08:45:51 +0100

Subject: Београдски Шарли Ебдо

Господине [REDACTED]

Као главном и одговорном уреднику дневног листа "Данас", осећам потребу да вас обавестим да се ви и ваши новинари и колумнисти налазите у смртној опасности од стране појединих крајње десно оријентисаних структура које обитавају из сенке, и ту притом не мислим на "мејнстрим" десничаре под контролом СНС-а или оне десничаре који су вас недавно пресрели на улици код фонтане на Славији приликом давања интервјуа за хрватски одељак Н1. Ти људи су махом бенигни, и најгора ствар коју би од њих добили је наношење лакших телесних повреда.

Елем, имајући у виду растуће тензије на окупираној територији Аутономне Покрајине Косова и Метохије, ви и ваше колеге из Н1 и Нова С сте се начином на који извештавате јавност под плаштом "објективног и непристрасног информисања", јасно и отворено ставили на страну албанских сепаратиста, подржавајући Аљбина Куртија и остале сепаратисте албанске националности из Општина Прешево и Бујановац о којима говорите у суперлативима, а понајвише ваша колумнисткиња [REDACTED] за коју се стиче утисак да то ради страствено да не напоменем и вређање српског становништва из Републике Српске које називате "геноцидним народом", а саму Републику Српску геноцидном творевином". Србе у Црној Гори називате крзубим четницима, а Србе православне вероисповести који су организовали литије уочи такозваног "Еуропрајда" називали "православним талибанима". То су радили колумнисти којима дајете медијски простор од којих су у вређању свега српског најекстремнији горепоменути индивидуа, затим [REDACTED]

[REDACTED] и остали колумнисти који не пишу за Данас попут [REDACTED] и радијског водитеља [REDACTED] који су ваши истомисленици вредни помена. Стављајући се тако на страну непријатеља српског народа, ви (уредништво Данаса) сте себи лупили етикету домаћих издајника на које већина срба неће гледати са одушевљењем. И не, ово није шешељевско-радикалска реторика, њихово време је одавно прошло. Из сенке обитава нова генерација српских националиста која не непоткупљива, некорумпирана и надасве часна. Дobar део неименованих десно оријентисаних заједница нису повезани ни са једном десничарском организацијом из Србије и Европе, што их чини невидљивим за органе реда и обавештајне службе, јер су по природи децентрализоване.

Ви ћете и даље наставити са вашим начином рада и уређивачком политиком, и никакве претње смрћу од стране анонимних појединаца вас неће спречити да објективно извештавате грађане о актуелним дешавањима у Србији, региону и свету, јер сте храбри новинари који не посустају под претњама и знате како да се опходите са индивидуама које вам прете јер сте жртве прогона од самог оснивања.

Само, када једног јутра будете кренули на посао упутивши се ка вашој редакцији, и док себи правите јутарњу кафицу, и док nonchalantly ћаскате са вашим колегама о вашим породицама, спорту, времену, или пак неком трачу, и када наједном салво метака крене да ломи прозоре и рикшетира изнад ваших глава кренуће одмотавање у вашим главама где ћете се сетити свега, од ваших првих корака, поласка у први разред основне, првог пољупца, првог секса, прве плате, венчања, рађања ваше деце, па све до ових речи које се налазе у овом мејлу које ће бити последња ствар коју ћете видети пре него што ће неки метак проћи кроз ваше лобање и послати вас у лимбо. А потенцијални починиоци никада неће изаћи пред лице правде, јер и они неће преживети тако што ће сами себи пресудити или пак погинути у размени ватре са органима реда.

U novembru 2022. godine urednik dnevnih novina Danas primio je prijeteću email poruku u kojoj se upoređuju zaposleni u Danasu i ubijeni novinari francuskog satiričnog lista Charlie Hebdo.

UŠUTKIVANJE PISACA: IZVORI CENZURE I AUTOCENZURE

Ovaj izvještaj zasniva se na 20 intervjua obavljenih u martu i aprilu 2023. godine s piscima, kolumnistima, univerzitetskim profesorima i intelektualcima iz Bosne i Hercegovine, s Kosova, iz Crne Gore i iz Srbije. Učešća je uzelo 7 žena i 13 muškaraca.

Rodna neravnoteža koja je vidljiva u našem uzorku intervjuisanih na mnogo načina je odraz strukturnih barijera s kojima se žene suočavaju u vođenju karijera vezanih za pisanje na Zapadnom Balkanu. U javnoj sferi ima mnogo više muškaraca nego žena. Osim toga, književnice se nesrazmjerno više susreću sa specifičnim kršenjima prava na osnovu svoga pola, gdje su anonimne uvrede kojima su izložene na Internetu prepune seksizma i najčešće uključuju kritike njihovog fizičkog izgleda i *doxing* kao praksu kroz koju se otkrivaju detalji iz njihovog privatnog života, što je uznemirujuće i ima za cilj da se književnice ušutkaju.⁶⁶

Cenzura i autocenzura su rasprostranjene prakse u postjugoslovenskim društvima. To je naročito vidljivo u sadržajima koji se objavljuju u štampanim i online medijima, kao i u javnim nastupima javnih ličnosti poput pisaca, intelektualaca, stručnjaka iz različitih oblasti, kolumnista i opozicionih političara. Kao rezultat toga, raznovrsnost stavova, perspektiva i mišljenja dostupnih u javnoj sferi tokom vremena je postala ograničena.

Nedostatak pravne zaštite je obeshrabrujuća prepreka. Mnogi intelektualci i stručnjaci ne žele javno govoriti ili pisati iz straha da bi na taj način postali meta provladinih aktivista, njihovih trolova i publike.

66 UNESCO, Sigurnost novinarki, dostupno na: <https://www.unesco.org/en/safety-journalists/safety-women-journalists>

Ispitanici su identifikovali sljedeće izvore cenzure i autocenzure i načine na koje se glasovi guše a prostor u medijima i javnoj sferi smanjuje:

- Različite prijetnje – verbalne i fizičke – koje ugrožavaju sigurnost.
- Gubitak prihoda – u slučaju da njihovo pisanje nije u skladu s politikom medija za koje rade.
- Napadi (kampanje blaćenja, uznemiravanje, zlostavljanje) botova na platformama društvenih mreža i aktivista političkih stranaka.
- Strah od osude i nerazumijevanja kod publike.
- Etiketiranje pisaca i kolumnista kao izdajnika svoje nacije i države ako pišu protiv vlasti.
- Medijski linč, uglavnom pokrenut na društvenim mrežama. Napisani tekstovi predstavljaju se selektivno, često i u izmijenjenom obliku, što rezultira potpuno drugim značenjem.
- Širenje govora mržnje – prijetnje koje pisci dobijaju na društvenim mrežama, uključujući direktne poruke, javne komentare ispod objava ili tvitova.
- Piscu izbjegavaju da pišu o određenim temama – vjerskim, nacionalnim i ratnim dešavanjima, jer znaju da bi na taj način mogli postati meta.
- Etiketiranje medija i pisaca kao „stranih plaćenika“, odnosno plaćenika stranih ambasada, u prvom redu britanskih i američkih.⁶⁷
- Ukidanje finansijske podrške medijima iz javnih sredstava.
- Nepovjerenje u rad pravosudnih organa.
- Ohrabivanje počinitelja stigmatizujućim izjavama javnih funkcionera.
- Veliki broj anonimnih i politički profiliranih portala koji targetiraju pisce.
- Nedostatak regulacije online sfere, što omogućava širenje nasilja bez ikakvih posljedica.
- Diskreditacija pisaca u tabloidima i provladinim medijima, širenje laži o njihovom privatnom i javnom životu.
- Neefikasni i nedovoljni mehanizmi zaštite i institucionalne podrške, koji utiču na načine pisanja i izvještavanja.

Pisci iz Bosne i Hercegovine, s Kosova, iz Crne Gore i Srbije identifikovali su sve navedene razloge kao načine koji se koriste da se ušutkaju oni koji se usuđuju govoriti protiv dominantnih narativa. Pisce često izlažu cenzuri vlasnici medija ili urednici kada odbijaju objaviti tekstove koji bi mogli stvoriti probleme i izazvati bijes javnosti.

DIREKTNI NAPADI, POLITIČKI PRITISAK I PRIJETNJE

Verbalne prijetnje i fizički napadi na pisce, novinare, kolumniste i angažovane intelektualce učestala su pojava u regionu. Iako je sloboda izražavanja zagarantovana ustavima Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore i Srbije, većina medijskih kuća je pod direktnim i indirektnim oblicima domaće političke kontrole, što utiče na objavljeni sadržaj i rezultira otvorenom podrškom određenim političkim strankama, selektivnim predstavljanjem političkih događaja i nejednakim tretmanom aktera u političkoj sferi.

Pisci rade u sve više toksičnoj i tjeskobnoj atmosferi, što ima ozbiljne posljedice po slobodu izražavanja. Novinari koji su navodno bliski određenim političkim partijama pretvorili su se u glasnogovornike tih partija. S druge strane, oni koji ne žele da im iko ograničava pisanje suočavaju se s brojnim problemima, uključujući egzistencijalne, pri čemu rade pod pritiskom i izloženi su različitim verbalnim prijetnjama i uvredama.

Tokom intervjua ispitanici su podijelili lična iskustva, kao i iskustva svojih kolega. Objasnili su da su najveći broj prijetnji dobili na društvenim mrežama. Takve prijetnje su se uglavnom sastojale od anonimnih poruka, praćenih opisom načina na koje će biti povrijeđeni ili ubijeni, ili uobičajenim repertoarom uvreda i nazivanja pogrđnim imenima poput izdajnika, plaćenika stranih ambasada, nepatriota ili rušitelja države.

Ispitanici naglašavaju kako politički lideri i javni funkcioneri često kontaktiraju urednike medija u vezi sa sadržajem koji su objavili – ponekad preko posrednika, ponekad direktnim pozivom – u nastojanju da se direktno umiješaju u uređivačku politiku i podstaknu cenzuru. Govor mržnje i kampanje blaćenja pisaca i novinara obično počinju na društvenim mrežama. Kako se navodi, u takve kampanje uključeni su i politički lideri i javni funkcioneri, njihovi savjetnici i razne javne ličnosti koje su bliske određenim političkim partijama. Uznemiravanje i prijetnje na Internetu su česti i obično ne rezultiraju istragama, zbog čega se pisci osjećaju duboko nesigurno.

Neki ispitanici naglasili su da prijetnje piscima uglavnom proističu iz konteksta u vezi s njihovim javnim nastupima i kolumnama prije nego što je to slučaj s njihovim književnim stvaralaštvom.

Pisac iz Srbije Bojan Krivokapić kaže: „*Međutim, mislim da je književnost, naročito novija, do te mere marginalizovana da ne predstavlja potencijalnu opasnost po dominantnu ideologiju. Govorim o onoj vrsti književnosti koja ne pripada domenu dominantne ideologije.*“

Lejla Kalamujić, nagrađivana književnica iz Bosne i Hercegovine, ima sličan stav kada kaže da vjeruje kako ljudi prate javni angažman i nastupe pisaca više nego što čitaju njihove knjige: „*Vjerujem da su pisci više izloženi pritisku zbog svog društvenog angažmana nego zbog svojih književnih djela. Mislim da su pisci više pod pritiskom ako nešto objave u formi kolumne ili intervjua, nego ako taj isti sadržaj objave u formi romana, poezije, drame. Ipak, postoje i izuzeci. Nedavno se desilo da su režiserka Selma Spahić i Narodno pozorište Sarajevo 'napadnuti' zbog sadržaja pozorišne predstave 'Idiot'–odnosno zbog adaptacije toga teksta.*“⁶⁸

Profesor, aktivista i pisac Igor Štiks, koji živi i radi u Beogradu, u vrijeme nastanka ovog teksta naveo je sljedeće: „*Knjige više nemaju onaj uticaj koji su imale u prošlosti. Publika više nije književna publika, već opšta publika i publika okrenuta medijima. U tom kontekstu publicistički rad pisaca problematičniji je od njihovih književnih tekstova i knjiga.*“

Intervjui s angažovanim piscima, profesorima, intelektualcima i kolumnistima otkrivaju sljedeće najčešće vrste direktnih napada koji se koriste s ciljem njihovog ušutkivanja:

- Javno klevetanje pisaca, uključujući izdvajanje određenih rečenica iz njihovih tekstova i korištenje tih rečenica izvan konteksta.
- Objavljivanje detalja iz njihovih privatnih života na Internetu i u provladinim tabloidima.
- Nazivanje autora pogrđnim imenima.
- Zlonamjerne tužbe političara ili javnih funkcionera, uz optužbe da autori svojim člancima, kolumnama i sl. ugrožavaju njihovu reputaciju.
- Anonimne prijetnje direktnim porukama na društvenim mrežama.

Sveukupno gledano, u cijelom regionu prevladava nepovjerenje u policiju i pravosudni sistem, što pisce i novinare odvraća od prijavljivanja napada i prijetnji. Sudski postupci u krivičnim i građanskim predmetima i dalje su spori. Veliki broj zaostalih predmeta ima efekat odvracanja kada je u pitanju prijavljivanje krivičnih djela. Kada predmeti stignu do sudova, postupci su sistematski dugi, a optužbe protiv počinitelja minimalne.⁶⁹ Nekažnjivost i dalje postoji, što podstiče dalje prijetnje i napade. Selvedin Avdić je urednik i novinar časopisa Žurnal u Sarajevu. Takođe je i pisac, čije su knjige prevedene na nekoliko jezika i pretočene u predstave. „*Radim u online časopisu Žurnal i naš tim je pod stalnim pritiskom. Bila je svega – od prijetnji, fizičkih napada i pokušaja diskreditacije do tužbi, koje su trenutno najčešće. Zbog navoda u jednom tekstu dobili smo nekoliko tužbi, o kojima se odlučuje na različitim sudovima. Neke od njih imaju potpuno nerealne zahtjeve za naknadu štete, a neke su komične u svojim objašnjenjima psihičke patnje koju smo prouzrokovali. Medijski stručnjaci koje smo konsultovali okarakterisali su veći broj ovih tužbi kao klasične primjere strateških tužbi protiv učešća javnosti. Najveći broj tužbi dolazi od političara ili njima bliskih tajkuna. Tužbe'običnih' građana vrlo su rijetke.*“

Književnica, pjesnikinja i kolumnistkinja Ferida Duraković naglašava da su nacionalne podjele vrlo dominantne u bosanskohercegovačkom društvu te da utiču i na sam PEN centar Bosne i Hercegovine. Ferida je bila među osnivačima Centra, uspostavljenog početkom rata 1992. godine. „*Po završetku rata u Bosni i Hercegovini krenuli su politički pritisci na PEN centar. Tražili su od nas da postanemo bošnjački PEN centar. Tome se usprotivio Međunarodni PEN centar (mislim da je to bilo 1999. godine) iskazanim stavom da će prihvatiti samo multinacionalni PEN centar u Bosni i Hercegovini. Bila je pritisaka i da se formira podružnica PEN centra Bosne i Hercegovine u Republici Srpskoj... Navedeni politički pritisci započeli su s ideološkim podjelama i nejedinstvom među članovima PEN centra u Bosni i Hercegovini, kao i s pojedinačnim sukobima unutar članstva uzrokovanim različitim političkim stavovima, ali i zbog želje da se PEN centar stavi pod političku kontrolu vladajuće stranke. Bila je teško oduprijeti se tim pritiscima.*“

⁶⁷ Saopštenja i aktivnosti britanskih i američkih ambasada u regionu generišu negativne komentare podržavalaca nacionalističkih politika, koji vjeruju da te ambasade zastupaju tzv. prozapadne vrijednosti i uništavaju „tradiciju“. Naročito se u tom smislu osuđuje podrška britanskih i američkih ambasada pravima LGBTI+ osoba i progonjenim novinarima, koji se smatraju izdajnicima.

⁶⁸ Selma Spahić je pozorišna režiserka koja je režirala predstavu *Idiot*, adaptaciju romana Dostojevskog, koja je premijerno izvedena u februaru 2023. Spahić kroz predstavu kritikuje aktuelnu rusku vlast i rat Ruske Federacije protiv Ukrajine. Ruska ambasada u Bosni i Hercegovini objavila je saopštenje u kojem kritikuje predstavu kao loše urađenu i antirusku.

⁶⁹ OHCHR, Sigurnost novinara i pristup informacijama u Bosni i Hercegovini, 2022, dostupno na: <https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2022-09/Report%20-%20Safety%20of%20journalists%20and%20access%20to%20information%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina%20-%20ENG.pdf>. Sloboda medija i sigurnost novinara u Srbiji – Izvještaj misije Sloboda medija brzi odgovor, 26. april 2021, dostupno na: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2021/04/MFRS-Serbia-mission-report.pdf>; Radna grupa Savjeta za ljudska prava za Univerzalni periodični izvještaj, 43. sesija 1-12.maj 2023, Crna Gora, Kompilacija informacija koju je pripremila Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/upr/me-index>; ECPMF, Politički pritisci na novinare rizik po napredak medijskih sloboda na Kosovu, 17. novembar 2022, dostupno na: <https://www.ecpmf.eu/political-pressure-on-journalists-risks-undermining-media-freedom-progress-in-kosovo/>

Glavni urednik i direktor Izdavačke kuće Arhipelag u Srbiji i potpredsjednik Srpskog PEN centra Gojko Božović prepoznaje nekoliko vrsta direktnih pritisaka na književnike u njegovoj zemlji:

- Negiranje društvenog i umjetničkog priznanja;
- Uskraćivanje ili ograničavanje finansiranja projekata;
- Negiranje ili ograničavanje medijskih platformi;
- Kampanje blaćenja u provladinim tabloidima;
- Nedostatak političke volje da se istraže prijetnje.

Pisac, novinar i kolumnista iz Crne Gore Đorđe Šćepović govorio je o svom ličnom iskustvu, kao i iskustvu kolega s posla: „*Radim kao autor televizijske emisije i kolumnista na Gradskoj televiziji Podgorice, tako da sam u dobroj poziciji da govorim o pritiscima i prijetnjama. Još od svog osnivanja Gradska televizija izložena je stalnim prijetnjama i pritiscima. Prijetnje su dolazile i od premijera Dritana Abazovića, koji je prijetio da Gradska televizija neće nastaviti s radom. Prijećeno je i novinarima. Protiv nekoliko njih podnesene su krivične prijave, čiji su cilj bili zastrašivanje i cenzura. Jasno je da je ohrabrenje za svaku prijetnju došlo kroz izjave najviših vladinih predstavnika. Institucije u Crnoj Gori nijesu učinile ništa jer su pod potpunom kontrolom trenutnog režima.*“

Aleksandar Radoman je profesor na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost i kolumnista. Objasnio je da je često meta govora mržnje. „*Kao kolumnista crnogorskih portala često sam izložen negativnim komentarima u medijima i na društvenim mrežama. Uglavnom se radi o istoj grupi ljudi koji su desničari, a njihova politička aktivnost sastoji se od promvisanja ksenofobije, kulturrasizma, islamofobije itd. Upravo tim temama se često i bavim u tekstovima koje objavljujem.*“

Profesorica na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu Aleksandra Krstić objašnjava da novinari i urednici ponekad odlučuju da izmijene svoje izvještavanje kao rezultat prijetnji, uvreda i zastrašivanja. Radi se o tome da ne žele biti izloženi napadima u situaciji u kojoj su postojeći mehanizmi zaštite i institucionalne podrške slabo razvijeni.

Urednik jedne izdavačke kuće iz Beograda navodi da je potrebno napraviti razliku između pisaca koji su društveno angažovani i onih koji to nisu. „*Mislím da je neophodno ukazati na to da postoji razlika između pisaca i aktivista ili kolumnista, novinara koji su istovremeno i pisci, te televizijskih komentatora i voditelja televizijskih emisija koji su i pisci. Govorim o ljudima koji nisu samo pisci, već su angažovani i kroz druge domene javnog rada. Postoji jedan nivo otpora prema javnim ličnostima koje intenzivno rade u medijima. Sve zavisi od količine*

i moći javnog uticaja. Medijska scena je podijeljena, a svaka strana ima svoje medije.“

Neki od ispitanika ukazali su na još jednu značajnu vrstu pritiska – nemogućnost promocije svojih novih knjiga. Po njihovim navodima, kulturni centri, biblioteke i druge kuće suzdržavaju se od organizovanja promocija knjiga jer se plaše da bi stavovi nezavisnih pisaca mogli izazvati velike podjele u javnoj sferi. Književnik i novinar iz Srbije Marko Vidojković navodi da je nemoguće da jedna otvorena nezavisna ličnost poput njega dâ intervju za popularni medij. Takvi pisci promovišu svoje knjige na društvenim mrežama, što umanjuje njihovu sposobnost da unovče svoj rad.

GOVOR MRŽNJE I KAMPANJE BLAĆENJA

Pisac i novinar Marko Vidojković otišao je iz Srbije u februaru 2023. godine zbog zabrinutosti za ličnu sigurnost i sigurnost svoje porodice. Prijetnje smrću pojačale su se nakon objavljivanja njegovog najprodavanijeg romana Đubre u septembru 2020. godine. Vidojković je prijavio da je primio više od 50 prijetnji smrću tokom 2021. i 2022. godine, koje su dovele do svega dva sudska postupka i osuđujuće presude. Autor prepoznat po svom kritičkom stavu prema srpskim vlastima navodi kako je u više navrata bio na udaru kampanja blaćenja koje su pokrenuli političari iz vladajuće stranke u Srbiji, uključujući predsjednika Srbije Aleksandra Vučića i premijerku Anu Brnabić, uz uobičajene kampanje blaćenja u provladinim glasilima. Stalne prijetnje Vidojkoviću kulminirale su u jeku napada na pisce i novinare u Srbiji koje su orkestrirali državni i nedržavni akteri s ciljem da uguši njihov rad i kritičko izvještavanje. „*Primio sam veliki broj pretnji i uvreda. Ovom prilikom ću govoriti samo o onima iz protekle tri godine – od pokretanja protesta 'Jedan od pet miliona', gde sam imao javna obraćanja u dvadesetak gradova.*⁷⁰ *U to vreme bio sam jedan od voditelja podkasta 'Dobar, loš, zao' zajedno s kolegom Nenadom Kulačinom, piscem i kolumnistom online portala iz Banjaluke koji se zove BUKA*“, naveo je Vidojković.

„*Počelo je 2019. Svaka sitnica i svaki detalj su doveli do reakcija i napada na mene. U jednoj od epizoda podkasta 'Dobar, loš, zao' rekao sam da nisu doktori nauka i intelektualci (s izuzetkom Vojislava Šešelja) ti koji odlaze na ratište, već su to obični ljudi. Tabloid Srpski telegraf objavio je da sam time uvredio srpske ratne veterane. Novinari te medijske kuće pozvali su osuđene ratne zločince da prokomentarišu moju izjavu. U to vreme bio sam voditelj jedne emisije na TV Šabac; radi se o lokalnoj televiziji koja nema veliku gledanost. Na protestu u Beogradu govorio sam o pravnom sistemu, a svi su me napadali preko mejnstrim medija. Napadima se priključio i predsednik Aleksandar*

Vučić. On je izjavio da sam tek prošao pored Pravnog fakulteta, moguće u nameri da pojedem burger. Kada je shvatio da sam diplomirani pravnik, rekao je da sam bio mnogo lošiji student od njega. Od trenutka kada me predsednik Vučić lično spomenuo situacija se drastično pogoršala.“

Veran Matic također se prisjetio incidenta s piscem Draganom Velikićem, koji je doživio kampanju blaćenja od provladinih tabloida. Njegov sin, inače ljekar u Austriji, lažno je optužen za trovanje svojih kolega. Tabloidi su priču iskoristili protiv Dragana Velikića. Nakon što mu je sin oslobođen optužbi, Velikić je namjeravao tužiti tabloide, ali je odustao od toga shvativši da bi sudski troškovi bili previsoki i da bi postupak bio dug i neizvjestan.

Po riječima Igora Štiksa, pisci postaju mete govora mržnje ako dovedu u pitanje neku od sljedećih tema ili sve njih: nacionalni mitovi, događaji iz nedavne prošlosti i ljudi na vlasti: „*Glavni cilj targetiranja ljudi govorom mržnje i napada na ličnost je depersonalizacija aktivnih pojedinaca kako bi se nasilje nad njima normalizovalo.*“

Selvedin Avdić iz bh. časopisa *Žurnal* česta je meta novinara provladinih tabloida i autora na društvenim mrežama koji se ne slažu sa *Žurnalovim* sadržajem i uređivačkom politikom. „*Plašim se da ponavljam iste stvari i pišem iste tekstove decenijama. Uvijek su me napadali, proglašavali me agentom Soroševe fondacije, izdajnikom, dok me trenutno nazivaju pripadnikom udruženog zločinačkog poduhvata. Kampanje protiv mene prethodno su pokretali časopis Ljiljan i Dnevni avaz. U novije vrijeme novinari časopisa Stav i Saff takođe su započeli kampanje usmjerene protiv mene. Ljudi bliski određenim partijskim centrima vrijeđaju me na društvenim mrežama. Ne mislim da me napadaju zbog sadržaja knjiga koje sam napisao, iako i one sadrže društvenu kritiku. Pretpostavljam da ih nisu ni pročitali.*“

Časopisi *Stav* i *Saff* su bošnjački nacionalistički mediji bliski desničarskim bošnjačkim partijama, s uobičajenom praksom pokretanja kampanja blaćenja onih koji imaju drugačije stavove. Oba časopisa imaju značajan broj pratilaca, tako da se kampanje blaćenja prenose i na društvene mreže.

Profesor i kolumnista Aleksandar Radoman iz Crne Gore naveo je primjer političara i javnih funkcionera koji targetiraju pisce. „*Premijer Dritan Abazović spomenuo je Crnogorski PEN centar u Skupštini Crne Gore u negativnom kontekstu. Tom prilikom pokazao je sliku pisca Milorada Popovića i doveo ga u vezu s kriminalnim miljeom optužujući ga za ekstremizam i podjele u društvu. Za takve optužbe nije iznio nikakve dokaze. Štoviše, Abazović je stigmatizovao i pisca Andreja Nikolaidisa i izjavio da ima 'nešto fašističko u njemu.'*“ Đorđe Šćepović također se prisjeća istog incidenta: „*Abazović je potom naveo imena novinara i pisaca koji su neposlušni i nijesu pod njegovom kontrolom.*“

Marko Vidojković objašnjava kako je u drugoj polovini 2020. godine napustio TV Šabac i započeo s radom na

portalu Nova RS. „*U to vreme objavljen je moj roman Đubre. U njemu pišem o režimu i ovim užasnim vremenima. Nakon toga napadi su intenzivirani. Nazivali su nas užasnim imenima – tajkunskim pudlicama i slično.*“ Vidojković naglašava da niko u medijskoj kompaniji *United Media*, matičnoj kompaniji portala *Nova RS*, nije vršio pritisak na njega i *Nenada Kulačina* u vezi sa sadržajem emisije i gostima koje su pozivali. „*Unovembru 2020. godine počeli smo s emitovanjem podkasta 'Dobar, loš, zao' na televiziji i to je dovelo do napada režimskih medija zbog svega što smo objavljivali – bukvalno zbog svake sitnice. Na proljeće 2021. moj roman je prodat u tiražu od 20.000 primjeraka. A moja supruga i ja bili smo žrtve napada od strane tabloida *Objektiv*.*“ Vidojković i njegova supruga tužili su provladin tabloid *Objektiv* i dobili odštetu pred sudom, ali nisu bili zadovoljni ishodom, pa su uložili žalbu na presudu. „*Toje imalo veliki uticaj na moju suprugu i mene. Bilo je to prvi put da je i ona direktno napadnuta. U junu 2021. godine napadi su eskalirali. Presuda zločincu Ratku Mladiću je potvrđena, što smo podržali u emisiji. Dobio sam poruku na Instagramu: 'Znam gde živiš, zaklaću te i iseći na komade'. Reagovali su OSCE, Reporteri bez granica, Srpski PEN centar, ali događaj je označio početak otvorenog lova na mene. Aleksandar Šapić uputio je javnu pretnju meni i Nenadu Kulačinu. Izjavio je da bi nam iščupao srca ako bi nas sreo, i to zbog nečega što čak nismo ni rekli. Izjavio je to gostujući na TV Pink. Radi se o televiziji s nacionalnom frekvencijom. Podneli smo krivičnu prijavu protiv Šapića, ali ju je tužilaštvo odmah odbacilo, navodeći da to nije bilo ozbiljno te da je rečeno u kondicionalu i da se radilo samo o šali. Nakon toga Šapić je podneo tri prijave zbog podkasta 'Dobar, loš, zao' i sadržaja naših kolumni – dve protiv Nenada Kulačina i jednu protiv mene. Trenutno imam tri njegove prijave protiv mene – dve iz vremena kada je postao potpredsednik SNS-a i jednu iz vremena kada je postao gradonačelnik Beograda. Radi se o čoveku koji zloupotrebljava položaj da generiše sukobe s novinarima i aktivistima.*“

Aleksandar Šapić nije jedini političar koji je prijetio Marku Vidojkoviću. „*Bivši ministar unutrašnjih poslova Srbije Aleksandar Vulin pretio mi je na TV Pink i drugim prorežimskim medijima, i to hapšenjem zbog kritike vlasti i uz stav da sam zaslužio svaku pretnju koju sam dobio. Premijerka Ana Brnabić napisala je otvoreno pismo protiv mene. Od septembra 2021 godine naš podkast je prestao da se emituje na televiziji. Pritisak na kompaniju *United Media* bio je ogroman. Rekli su nam da naša emisija nije u skladu s novim programskim konceptom. Sada TV produkcija snima našu emisiju, a mi je emitujemo na portalu i YouTube kanalu. Našli smo se u ulozi gerilske televizije, i to je jedini način da kažemo šta mislimo. Napadi nisu prestali, postali su još intenzivniji.*“

Zbog uvjerenja da je život Marka Vidojkovića ozbiljno ugrožen, Međunarodni PEN centar pomogao je u njegovoj hitnoj evakuaciji i preseljenju 2023. godine.

⁷⁰ „Jedan od pet miliona“ je udruženje koje je organizovalo antivladine proteste u Srbiji 2020. godine.

VERBALNI NAPADI I ONLINE PRIJETNJE: OKIDAČ ZA FIZIČKO NASILJE?

Verbalni napadi na pisce i novinare česta su pojava u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, naročito oni u online domenu. Iako se fizički napadi dešavaju rijetko, oni koji su izloženi verbalnim prijetnjama, uznemiravanju i zastrašivanju žive u konstantnom strahu da može doći do eskalacije nasilja.

Profesorica na Filozofskom fakultetu u Sarajevu Andrea Lešić-Thomas navodi da online uznemiravanje i kampanje blačenja takođe predstavljaju ozbiljno nasilje i da se njihov uticaj ne smije svoditi tek na puku mogućnost fizičke eskalacije. Mete takvih ponašanja često mogu imati osjećaj skoro ekvivalentan onome koji bi imali u slučaju fizičkog napada, a psihološki efekti traju dugo vremena.

Govoreći o onima koji se nazivaju „izdajnicima“ ili „stranim agentima“, Selvedin Avdić kaže: „*Ima nervoznih ljudi. Posljednja dešavanja u Banjaluci, kada su novinari i aktivisti napadnuti, a prostorije nevladinih organizacija demolirane, pokazuju nam da će situacija postati još složenija.*⁷¹ *Najava novih, restriktivnih zakona u oblasti medija i nevladinih organizacija u Republici Srpskoj dovešće do toga da se ušutkaju svi glasovi koji kritikuju vladu i režim.*“

Članica Crnogorskog PEN centra Sanja Orlandić ukazuje na problem nasilja u javnom prostoru: „*Uznemiravanje na društvenim mrežama i pristrasnim medijima poprima razmjere ekstremno velikog problema. Autori brojnih meme stranica koji pokreću takve kampanje su pod zaštitom političkih partija. Iako šire govor mržnje, autori takvih stranica su zaštićeni – nema nikakvih sankcija za njih i nema adekvatne reakcije nadležnih državnih organa.*“

Pisac iz Srbije Bojan Krivokapić tvrdi da se ozbiljnost online nasilja često potcjenjuje: „*Kampanje na društvenim mrežama mogu biti mnogo opasnije nego što mislimo. Jedna od njihovih posljedica može biti fizičko nasilje. S druge strane, tu su i posljedice po psihičko stanje osobe koja je napadnuta.*“

Veran Matić navodi: „*Osim ubistava novinara u nedavnoj prošlosti, imali smo i pokušaj ubistva Dejana Anastasijevića, novinara nedeljnika Vreme. Postavili su mu bombu pod prozor jer je istraživao ratne zločine i bio svedok u Hagu. Nedavno, kuća jednog novinara je zapaljena, a nešto pre toga pretučen je njegov urednik. Sasvim je jasno da postoji veza između pretnji u medijima i na društvenim mrežama s jedne, odnosno nasilja s druge strane.*“

Ferida Duraković dodaje: „*Sve ove kampanje imaju direktan materijalni uticaj na napadnute pisce. Svi znamo, naročito mi koji živimo u ovim društvima, da ovakva vrsta verbalnog nasilja lako prerasta u fizičko nasilje. Osuda govora mržnje i zakonsko sankcionisanje govora mržnje bili bi vrlo važni koraci u prevenciji mogućeg nasilja.*“

SOCIO-EKONOMSKI FAKTORI KOJI GUŠE SLOBODU IZRAŽAVANJA

Svi pisci i eksperti intervjuisani za svrhe ovog izvještaja tvrde da pisci ne mogu živjeti isključivo od pisanja knjiga, nego su prinuđeni da preuzmu i druge uloge kako bi sastavili kraj s krajem. Pisci obično rade za nekoliko medijskih kuća istovremeno. Kako se mnogi mediji suočavaju s finansijskim problemima, kolumnisti su redovno nedovoljno plaćeni. Nedostatak adekvatne novčane naknade za rad, uz neredovne honorare, znači da je uticaj pomenutih prijetnji još pogubniji i da nesrazmjerno utiče na sposobnost autora da nastave pisati.

Igor Štikš potvrđuje da su pisci i kolumnisti u teškom socio-ekonomskom položaju: „*Pisci danas više nisu samo pisci. Većina njih radi i druge poslove u javnoj sferi kako bi preživjeli, a uglavnom je u pitanju pisanje kolumni za web portale. Socio-ekonomski status dobija na značaju upravo na ovom mjestu, jer početak javnog angažmana pisaca obično znači i početak prijetnji nasiljem ukoliko ugroze određene dominantne ideološke pozicije i/ili privatne interese u svojim društvima.*“

Ferida Duraković kaže da su književnici u naročito nepovoljnom položaju. „*Kao pjesnikinja plaćam visoku cijenu za svoju slobodu. Shvatila sam (možda malo prekasno) da umjetnici služe političkoj polarizaciji, a ne afirmaciji svojih zemalja još u vrijeme bivše Jugoslavije, a onda i tokom rata, a naročito nakon rata.*“ Ferida ističe da piše novinske članke, eseje i kolumne, knjige poezije i proze. Trenutno piše kolumnu za jedan online portal. „*Niko nije mijenjao moj sadržaj, niti me sprečavao da objavim određeni sadržaj. Dešavalo se da neki medij ne želi da objave moje eseje ili kolumne, ali bih u tim situacijama pronašla drugi medij koji će ih objaviti, vrlo sam uporna osoba.*“

Lejla Kalamujić ne radi kao kolumnistkinja i ne piše za medije. Ona vjeruje da je najveći problem u domaćoj književnosti za većinu pisaca u tome što ne mogu preživjeti od svog književnog rada.

„*Pisci imaju i druge poslove ili su uključeni u različite projekte izvan zemlje. U proteklih nekoliko godina i sama sam provela dosta vremena na različitim rezidencijalnim programima koje finansira Evropska unija. U Bosni i Hercegovini je nemoguće podmiriti troškove života od bavljenja književnim radom. Mislim da su oni autori i autorice koji pišu za novine ili portale pod najvećim pritiskom. Oni su ti koji su vjerovatno izloženi različitim ucjenama, odbijanju saradnje, problemima s honorarom.*“

Selvedin Avdić kaže da je situacija u Bosni i Hercegovini ekstremno složena i da ljudi koji žive negdje drugdje ne bi mogli razumjeti takvu sliku stvari: „*Ponekad mi se čini da čak ni dobronamjerni ljudi ne razumiju ono što se dešava u Bosni i Hercegovini. Većina ljudi gleda na stvari crno ili bijelo. Neki pisci u Bosni i Hercegovini koji su vrlo bliski političkim strukturama proglašeni su disidentima i kritičarima društva u drugim zemljama. Mnogo je licemjerja, laži i zloupotreba.*“

Predsjednik PEN centra Kosova Ibrahim Berisha kaže da državne institucije na Kosovu ne izdvajaju dovoljno sredstava za kulturu, objašnjavajući da pisci obično žive u nezavidnim finansijskim uslovima: „*Društveni položaj pisaca je veoma loš. Neki pisci i članovi PEN centra imaju mjesečnu penziju od 100 eura. Govorim o ljudima koji su radili kao pisci i novinari 40 godina.*“

71 RFE/RL, Aktivisti za ljudska prava napadnuti nakon zabrane LGBT događaja, 19. mart 2023, dostupno na: <https://www.rferl.org/a/bosnia-rights-activist-injured-banja-luka-lgbt-ban/32325055.html>

ODVRAĆANJE OD JAVNOG ANGAŽMANA: TJERANJE U AUTOCENZURU

Skoro svi pisci i eksperti s kojima smo razgovarali složili su se da izazovna medijska i politička situacija u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji snažno utiče na rad pisaca i kolumnista.

Angažovani pisci svjesni su da su njihove aktivnosti vidljive svima, kao i da je dovoljna jedna neprecizno formulisana rečenica da pokrene uznemiravanje, prijetnje i zastrašivanje. Pisci koji se fokusiraju na pitanja vezana za politiku, ratove, ratne zločine, korupciju, socijalnu nepravdu i nejednakost, ljudska i manjinska prava, navode da su izloženi medijskom blaćenju, online zlostavljanju i opasnim, upornim lažima i insinacijama. U prethodnim poglavljima ukazali smo na nedostatak pravne zaštite i neadekvatne reakcije institucija, naglašavajući kako bilo ko može nekažnjeno širiti govor mržnje.

Cenzura je naizraženija u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji. Vlasnici i urednici medija često ne žele objaviti određene tekstove iz straha da bi mogli izazvati probleme, pri čemu svoj stav piscima i novinarima uglavnom opravdavaju bezazlenim izgovorima tvrdeći da čitaoci ne bi bili zainteresovani za takve teme.

Sve to jača autocenzuru, za koju većina pisaca kaže da je najštetnija za njihov rad i da u velikoj mjeri ograničava njihovu slobodu pisanja.

Kako navodi Igor Štikš, generalno govoreći, *široj regiona* postoji trend kreiranja atmosfere u kojoj se svima koji izađu u javnost s određenim disonantnim idejama i porukama šalje jasna poruka da zbog toga mogu očekivati određene posljedice: **„U odnosu na prethodne godine, situacija se dodatno pogoršala, naročito u Srbiji. Na primjer, moj roman *Elijahova stolica, koji je 2010. godine igran u pozorištima, a u kojem preispitujem događaje iz nedavne prošlosti, danas teško da bi imao prostora na pozorišnoj sceni. Oliver Frlić, na primjer, više ne bi bio prihvaćen u pozorištima u Srbiji*“.**⁷²

Gojko Božović tvrdi da su pisci u naročito teškoj situaciji u populističkim i hibridnim sistemima. Takvo stanje stvari vodi ka zaključku da je umjesto kritičkih stavova i mišljenja pragmatičniji izbor ne angažovati se javno, što smanjuje broj angažovanih pisaca i intelektualaca: **„Kritičko mišljenje je moguće na marginama javnosti, u veoma malom broju medija, najčešće u onim koji nemaju preveliki uticaj i dostupnost većem broju ljudi. Takvo stanje stvari šalje jasnu poruku da kritičko mišljenje nije poželjno i popularno, odnosno da javni angažman može biti uzrok tabloidnih kampanja ili direktnih pritisaka“.**

Neki od sagovornika ističu da su pojedini pisci odlučili da se drže zvaničnih narativa, što im je siguran način za zaradu i put ka udobnom životu. Bojan Krivokapić naglašava da su neki od pisaca podlegli ucjenama i cenzuri: **„Kada govorimo o pristajanju na cenzuru ili autocenzuru, moramo biti svesni klasnog položaja osobe koja na to pristaje. Mnogi pisci i drugi autori nemaju privilegiju i psihofizičku snagu da ostanu dosledni svojim stavovima. Što sam stariji, sve više razumem da neko to jednostavno ne može. Nekada sam mislio da morate biti radikalni! Sada mislim da treba da procenite svoje mogućnosti i uradite najbolje što možete s onim što imate“.**

⁷² Oliver Frlić je pozorišni reditelj koji trenutno živi u Hrvatskoj. U svojim dramama bavi sebrojnim tabu temama postjugoslovenskih društava.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Kao što je dokumentovano u okviru ovog izvještaja, nezavisni pisci, novinari, aktivisti civilnog društva i drugi angažovani pojedinci u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i Srbiji suočavaju se s nizom direktnih prijetnji i napada motivisanih nečijom željom da se njihov glas uguši. Kao rezultat takvog stanja stvari, prostor za slobodu izražavanja sve je manji, što podjednako utiče na medije, pisce i civilno društvo.

Međunarodni PEN centar poziva vlasti u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji da u potpunosti podrže pravo na slobodu izražavanja i kreiraju okruženje u kojem je moguć dalji razvoj javne debate. Konkretno, Međunarodni PEN centar poziva vlasti da učine sljedeće:

- Da odmah okončaju glorifikaciju ratnih zločinaca, revizionističke narative i upotrebu govora mržnje, kao i negiranje ratnih zločina i genocida.
 - Da javno, nedvosmisleno i sistematski osude sve akte nasilja i targetirane napade na pisce, novinare i aktiviste.
 - Da osiguraju nepristrasne, brze, detaljne, nezavisne i djelotvorne policijske istrage svih navodnih krivičnih djela počinjenih na štetu pisaca, te privedu pravdi one koji su za njih odgovorni. Takođe da izdvoje resurse neophodne za istragu i procesuiranje napada.
 - Da na državnom nivou pojačaju prikupljanje podataka, analizu i izvještavanje o napadima na pisce i novinare.
 - Da uspostave mehanizme za zaštitu novinara tamo gdje je to potrebno i postaraju se da postojeći mehanizmi budu djelotvorni u praksi.
 - Da donesu zakone, politike i prakse u domenu slobode izražavanja i slobode medija koji bi u cijelosti bili u skladu s međunarodnim zadacima i obavezama.
 - Svi pokušaji da se reguliše govor mržnje ili drugi vidovi podsticanja na diskriminaciju ili nasilje moraju u potpunosti zaštititi pravo na slobodu izražavanja i ne smiju se koristiti da se uguše izrazi mirnog neslaganja.
 - Da uspostave registar medija, sa svim relevantnim medijskim indikatorima, s ciljem da se unaprijedi transparentnost vlasništva nad medijskim kućama i osigura da oni koji su targetirani imaju neophodne informacije za potencijalne pravne radnje.
- Preporuke piscima, novinarima i drugim javno angažovanim pojedincima i grupama u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji:**
- Povećati solidarnost između pisaca i novinara i osnažiti saradnju između udruženja novinara i udruženja pisaca, uključujući pitanje zaštite i aktivnosti na terenu. Međusektorska saradnja je neophodna jer pisci često rade kao novinari.
 - Podići svijest javnosti o raznovrsnim izazovima na koje se nailazi, uključujući putem intervjua, promocija knjiga i drugih javnih događaja, kao i namjenskih kampanja u ime progonjenih pisaca. Udruženja novinara i pisaca treba da lobiraju kod međunarodnih aktera na državnom i globalnom nivou.
 - Uspostaviti ili osnažiti komunikaciju preko online platformi u cilju efikasnijeg prijavljivanja slučajeva online uznemiravanja i kampanja blaćenja.
- Preporuke međunarodnim organizacijama i zainteresovanim stranama:**
- U svim bilateralnim i multilateralnim formatima razgovora treba podsjećati relevantne državne organe vlasti na njihovu državnu i međunarodnu obavezu da podrže pravo na slobodu izražavanja i pošalju jasnu poruku da se pritisak i nasilje nad piscima, novinarima, aktivistima i drugim angažovanim pojedincima neće tolerisati.
 - Međunarodni mediji i udruženja pisaca treba da ulože napor da prikažu težak položaj i borbu pojedinih pisaca i novinara, jer lične životne priče imaju snažan odjek.
 - Povećati podršku nezavisnim medijima i piscima i novinarima tako što će se sistematski i javno osuditi svi primjeri uznemiravanja i zastrašivanja i izdvojiti neophodni resursi za podršku njihovom radu.
 - Osnažiti regionalnu i međunarodnu saradnju u slučajevima nasilja nad piscima i novinarima, naročito zbog toga što oni koji su odgovorni za dezinformacije i kampanje blaćenja često žive u inostranstvu.
 - Osigurati piscima, novinarima i nevladinim organizacijama podršku i pomoć kako bi mogli preduzeti pravne korake kada je to neophodno i kako bi imali mogućnost da se odbrane kada se suoče sa strateškim tužbama protiv učešća javnosti.

pen-international.org